

**PSIXOLOGİYA ELMİNİN TƏHSİLDƏ
VƏ CƏMİYYƏTDƏ ROLU
BEYNƏLXALQ ELMİ KONFRANS**

Qədim Diyar
Beynəlxalq Elmi Jurnalının
XÜSUSİ BURAXILIŞI

**THE ROLE OF PSYCHOLOGICAL SCIENCE
IN EDUCATION AND SOCIETY
INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE**

SPECIAL ISSUE OF THE
Ancient Land
International Scientific Journal

**Bakı, Azərbaycan
5 iyul 2026**

**PSIXOLOGIYA ELMINİN TƏHSİLDƏ VƏ
CƏMİYYƏTDƏ ROLU
BEYNƏLXALQ ELMİ KONFRANS
Qədim Diyar
Beynəlxalq Elmi Jurnalının
*XÜSUSİ BURAXILIŞI***

**THE ROLE OF PSYCHOLOGICAL SCIENCE IN
EDUCATION AND SOCIETY
INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE
SPECIAL ISSUE OF THE
Ancient Land
International Scientific Journal**

5 iyul 2026

International Indexing

© Jurnalda çap olunan materiallardan istifadə edərkən istinad mütləqdir.

© It is necessary to use reference while using the journal materials.

© psychology.bk@gmail.com

© info@aem.az

TƏŞKİLAT KOMİTƏSİ

Sədr

Prof. Dr. Elnarə ŞƏFİYEVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Sədr müavinləri

Prof. Dr. Ramiz ƏLİYEV, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti /
Azərbaycan

Prof. Dr. Boris KAYQORODOV, Həştərxan Dövlət Universiteti / Rusiya

Məsul katib

Assoc. Prof. Dr. Sevinc VƏLİYEVA, Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu /
Azərbaycan

ÜZVLƏR

Prof. Dr. İmdad Bayramov, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Nina Danilova, Lomonosov adına Moskva Dövlət Universiteti /
Rusiya

Prof. Dr. Rəna Qədirova, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Dmitri Leontiev, Lomonosov adına Moskva Dövlət Universiteti /
Rusiya

Assoc. Prof. Dr. Mehriban İsmayılova, Odlar Yurdu Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Lalə Cabbarova, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Ceyhun Aliyev, Azərbaycan Dillər Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Lalə Əliyeva, Odlar Yurdu Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Rəşid CABBAROV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Ülviyyə Əfəndiyeva, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji
Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Mirələm Vəliyev, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

ORGANIZING COMMITTEE

Chairman

Prof. Dr. Elnara Shafiyeva, Baku State University / Azerbaijan

Deputy Chairmen

Prof. Dr. Ramiz ALIYEV, Azerbaijan State Pedagogical University /
Azerbaijan

Prof. Dr. Boris KAYQORODOV, Astrakhan State University / Russia

Executive Secretary

Assoc. Prof. Dr. Sevinj VALIYEVA, Nakhchivan Teachers Institute /
Azerbaijan

MEMBERS

Prof. Dr. Imdad Bayramov, Baku State University / Azerbaijan

Prof. Dr. Nina Danilova, Lomonosov Moscow State University / Russia

Prof. Dr. Rena Gadirova, Baku State University / Azerbaijan

Prof. Dr. Dmitry Leontiev, Lomonosov Moscow State University / Russia

Assoc. Prof. Dr. Mehriban Ismayilova, Odlar Yurdu University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Lala Cabbarova, Baku State University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Ceyhun Aliyev, Azerbaijan University of Languages /
Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Lala Aliyeva, Odlar Yurdu University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Rashid CABBAROV, Baku State University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Ulviyya Efendiyeva, Azerbaijan State Pedagogical University /
Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Miralam Veliyev, Baku State University / Azerbaijan

Şəhər mühitinin psixoloji aspekti və onun insanlara təsiri

Salatın Hacıyeva

Açar sözlər: *şəhər, memarlıq, yaşayış mühiti, insan, psixoloji aspekt*

Keywords: *city, architecture, living environment, person, psychological aspect*

Şəhər bir-biri ilə sıx bağlı komponentlərdən ibarət mürəkkəb funksional-məkan sistemidir. Bu sistemdə binalar və tikililər, eləcə də küçələr, kəsişmələr və meydanlar bərabər şəkildə qarşılıqlı təsir göstərir. Yaşayış mühiti də öz növbəsində şəhərin fiziki və sosial məkanı ilə birbaşa əlaqəli olan mürəkkəb, daim inkişaf edən bir sistemdir. Hazırda yaşayış mühitinin aşağıdakı səviyyələri fərqləndirilir: yaşayış vahidi, bina, binalar qrupu, məhəllə, rayon və şəhər. Yuxarıda deyilənlər yaşayış məkanına bəsit şəkildə şəhərin bir hissəsi kimi deyil, bir çox amillər tərəfindən formalaşdırılan insan varlığının mühiti kimi baxmaq zərurətini şərtləndirir. Yaşayış mühiti tədqiqat, dizayn və istismar obyekti kimi bir çox mütəxəssisin: memarların və dizaynerlərin, sosioloqların və iqtisadçıların, ekoloqların və dendroloqların, geoloqların və nəqliyyat mühəndislərinin və s. əhatə dairəsindədir (Əliyev, 2020, s. 98). Memarların vəzifəsi və məqsədi şəhərə funksional və struktur bütövlüyünü təmin etmək üçün bütün mütəxəssislərin biliklərini əlaqələndirmək, integrasiya etmək və nəzarət etməkdir.

Yaşayış mühitini insan ehtiyaclarını ödəyəcək şəkildə təşkil etmək ehtiyacı həmişə memarlığın ən aktual problemlərindən biri olub və belə də qalır. Yuxarıda göstərilənlər yaşayış məkanını sadəcə şəhərin bir hissəsi kimi deyil, həm də bir çox amillərin formalaşdırdığı yaşayış mühiti kimi nəzərdən keçirməyi zəruri edir. Yaşayış mühitinin xüsusiyyətləri, cəmiyyətə təsiri, memarlıq planlaşdırması və məkan dizayn qərarları baxımından xarici və daxili amillərin birləşməsindən asılıdır.

Xarici amillərə insanın nəzarətindən kənar təbii amillər daxildir. Bu kateqoriyaya təbii, iqlim, şəhərsalma, ətraf mühit və dizaynın texniki və iqtisadi aspektləri daxildir. Daxili amillər kompleksi daxilində insandan asılı aspektlər, eləcə də ətraf mühitlə fərd arasındakı əlaqə nəzərə alınmalıdır. Bu kateqoriyaya mədəni, tarixi, vizual, sosial, psixoloji və demografik amillər də daxil ola bilər. Bütövlükdə yaşayış mühitinin dizaynına amillərin təsirini nəzərdən keçirərkən, insan fəaliyyətinin, ətraf mühitlə qarşılıqlı təsirinin bütün aspektlərini – insanlarla təbiət arasındakı qarşılıqlı əlaqəni anlamaq kimi çətinliklər ön plana çıxır. Ətraf mühitin insanlardan asılı xüsusiyyətlər qazandığı dizayn konsepsiyası çox vacibdir. Nəticə etibarilə, fərd memarlıqda yeni bir rol – yaşayış mühitinin dinamik şəkildə dəyişən dizaynında əsas iştirakçı rolunu öz üzərinə götürür.

Bu gün yuxarıda göstərilən amillərin əksəriyyəti nəzərə alınır, lakin memarlar və dizaynerlər çox vaxt fərddən asılı olan və onlara əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərən vacib amilləri nəzərdən qaçıırırlar. Bu gün ətraf mühitin memarlığı mənzil planlarında, binaların dizaynında və şəhər məkanında görünən oxşar monoton xüsusiyyətlər nümayiş etdirir. Yaşayış mühitlərinin dizaynı və inkişafına müəyyən formal, istehlakçı yanaşma görmək olar ki, bu da, ümumiyyətlə, dizayn prosesini

və xüsusən də yaşayış məkanını formalaşdıran bazar iqtisadiyyatı ilə müəyyən edilir.

Psixoloji mənada memarlıq insan bədənində sabit məkan reaksiyaları, vərdişlər və zehni məkanda insanın həyatına və fəaliyyətinə şüuraltı təsir göstərən obrazlar və anlayışlar yaradır (Bilgin, 2013, s. 76). Beləliklə, memarlığın psixoloji vəzifəsi memarlıq formalarının birləşməsinin qavranılması ilə yaradılan mövcud vizual ardıcılığın spesifik emosional və sensor reflekslərə çevrilməsi kimi formalaşdırıla bilər. İnsanın inkişaf tarixinə nəzər saldıqda görə bilərik ki, insanlar şəhərə köçməzdən əvvəl təbii mühitdə mövcud olublar və bu mühit onların ehtiyaclarını ödəməkdə mühüm rol oynayıb. Böyük şəhər əhalisinə xas olan qeyri-müəyyən vəziyyət təbii mühitlə genetik əlaqənin itirilməsi ilə əlaqələndirilə bilər. Təbii mühitdə ətrafdakı təbii komponent və təbii zonaların miqyası ilə xarakterizə olunan öz dəyərləri ilə cəmiyyət yaranır.

Məkan mühiti insan qavrayışı üçün çox vacibdir və əksər hallarda yaşayış mühitinin humanistliyini müəyyən edir. Təbii ki, insan onu əhatə edən mühit haqqında məlumatların əksəriyyətini görmə hissi vasitəsilə qavrayır. Ətraf mühit tərəfindən təşkil edilən məkan quruluşu insanın həmin məkanda necə hiss etdiyini müəyyən edir. Görünən mühit insanı bütün müxtəlifliyi ilə əhatə edən mühit kimi başa düşülməlidir. Bütün vizual mühit təxminən təbii və süni olmaqla bölünə bilər. Təbii görünən mühit insan görmə qabiliyyəti ilə mütləq harmoniyada olan təbiət elementlərini əhatə edir. Süni şəkildə yaradılmış mühit, yəni insan səyi ilə yaradılan mühit, tez-tez vizual qavrayışın kanonları ilə ziddiyyət təşkil edən elementlərdən ibarətdir. Əhəmiyyətli urbanizasiya görünən mühiti vizual sistemin qavrayışına zidd olan əhəmiyyətli dəyişikliklərə məruz qoyur. Eyni zamanda, fərdin öz daxili ehtiyacları ilə eyni qaldığı

kimi, görmə və qavrayış sistemi də eyni qalır, baxmayaraq ki, eyni zamanda ətrafdakı görünən mühit daha da pisləşir.

Bu vəziyyətdə ətrafdakı binaların və fərdin qeyri-mütənasib ölçüsü vurğulanmalıdır. Əvvəllər insanlar alçaq mərtəbəli məkanlarla əhatə olunmuşdusa, bu gün göz insan psixikasına ağır yük olan nəhəng, eyni dərəcədə darıxdırıcı binalarla qarşılaşır (Xasıyeva, 2001, s. 54). Buradan belə nəticə çıxır ki, hər bir insanı gündəlik əhatə edən mühiti layihələndirən və yaradan memar insanlarla ətrafdakı binalar arasındakı əlaqəni, eləcə də binalarla ətraf mühit arasındakı əlaqəni başa düşməlidir. Nəticə etibarilə, onlar məkanları və onların içərisində tikilmiş tikililəri orada yaşayan insanların miqyası və ehtiyacları ilə əlaqələndirmək ehtiyacını nəzərə almalıdırlar. Buna görə də memarlıq məkan mühiti yaradarkən memarın istənilən səviyyədə məkan daxilindəki müxtəlif fəaliyyətlər haqqında məlumat əldə etməsinə imkan verən funksional diaqramlar yaratmaq lazımdır: otağın məkan mühitindən, binanın məkan mühitindən tutmuş şəhərsalma səviyyəsinə – meydanların, küçələrin və həyətlərin məkan mühitinə qədər.

Ədəbiyyat

1. Bilgin, N. (2013). *Çevre psikolojisi*. İmge Kitabevi.
2. Əliyev, E. (2020). *Azərbaycan memarlıq elementləri*. Şərq-Qərb.
3. Khasieva, S. A. (2001). *Arkhitektura gorodskoi sredy: Uchebnik dlia vuzov*. Stroiizdat.

Şəhər mühiti və memarlığın müəllim və tələbələrin psixologiyasına təsiri

Sevinc Orucova

Açar sözlər: *şəhər mühiti, memarlıq, müəllim, tələbə, psixologiya*

Keywords: *urban environment, architecture, teacher, student, psychology*

Müasir dövrdə şəhərləşmə prosesinin sürətlənməsi insanların həyat tərzinə, sosial münasibətlərinə və psixoloji vəziyyətinə mühüm təsir göstərir. Şəhər mühiti yalnız insanların yaşayış və fəaliyyət məkanı deyil, həm də onların emosional, idrak və davranış xüsusiyyətlərini formalaşdıran əsas amillərdən biridir. Xüsusilə təhsil müəssisələrinin yerləşdiyi şəhər mühiti və həmin binaların memarlıq xüsusiyyətləri müəllim və tələbələrin tədris prosesindəki fəallığına, motivasiyasına, yaradıcılığına və psixoloji rifahına birbaşa təsir edir.

Memarlıq insanların gündəlik həyat keyfiyyətini müəyyən edən mühüm sahələrdən biridir. Təhsil müəssisələrinin layihələndirilməsi zamanı təbii işıqlandırma, havalandırma, akustika, rəng seçimi, yaşıllıq sahələrinin mövcudluğu və daxili məkanın funksional təşkili kimi amillər nəzərə alındıqda daha sağlam və məhsuldar təhsil mühiti formalaşır.

Rahat və estetik cəhətdən cəlbedici mühit müəllimlərin peşə fəaliyyətinə müsbət təsir göstərir, tələbələrin isə diqqətini, öyrənmə motivasiyasını və akademik nailiyyətlərini artırır. Əksinə, səs-küylü, sıx məskunlaşmış, yaşıllıq sahələri az olan şəhər mühiti, həmçinin qeyri-funksional memarlıq həlləri stress, yorğunluq, diqqət pozğunluğu və emosional gərginliyin yaranmasına səbəb ola bilər. Bu baxımdan şəhərsalma və memarlıq yalnız estetik deyil, həm də psixoloji sağlamlıq baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bu məqalənin məqsədi şəhər mühiti və memarlığın müəllim və tələbələrin psixologiyasına təsirini elmi baxımdan araşdırmaq, müsbət və mənfi təsir göstərən amilləri müəyyənləşdirmək, həmçinin sağlam və səmərəli təhsil mühitinin formalaşdırılması üçün tövsiyələr irəli sürməkdir.

Şəhər mühiti insanların fiziki və psixoloji sağlamlığını formalaşdıran əsas amillərdən biridir. Sürətli şəhərləşmə, əhalinin sıxlığı, nəqliyyatın intensivliyi, səs-küy, hava çirklənməsi və yaşıllıq sahələrinin azalması insanların gündəlik həyatına və emosional vəziyyətinə təsir göstərir. Araşdırmalar göstərir ki, sağlam şəhər mühiti insanların stress səviyyəsini azaldır, sosial münasibətləri gücləndirir və həyat keyfiyyətini yüksəldir.

Müəllim və tələbələr günlərinin böyük hissəsini təhsil müəssisələrində keçirdikləri üçün şəhər mühitinin xüsusiyyətləri onların əmək və təhsil fəaliyyətinə birbaşa təsir edir. Rahat nəqliyyat, təhlükəsiz küçələr və yaşıllıqla əhatə olunmuş ərazilər psixoloji rahatlıq yaradır və iş qabiliyyətini artırır. Təhsil müəssisələrinin memarlıq quruluşu tədrisin keyfiyyətinə mühüm təsir göstərir. Sınıf otaqlarının genişliyi, təbii işıqlandırma, havalandırma sistemi, rəng seçimi və akustik şərait insanların emosional vəziyyətini və diqqətini formalaşdırır.

Geniş, işıqlı və müasir dizaynlı auditoriyalar tələbələrdə öyrənməyə marağı artırır, müəllimlərdə isə peşə motivasiyasını yüksəldir. Dar, qaranlıq və zəif havalandırılan otaqlarda isə yorğunluq, diqqətin azalması və gərginlik daha çox müşahidə olunur.

Təhsil müəssisələrinin yaxınlığında parkların, ağacların və istirahət zonalarının olması müəllim və tələbələrin psixoloji sağlamlığına müsbət təsir göstərir. Yaşillıq stress hormonlarının azalmasına, emosional gərginliyin aradan qalxmasına və diqqətin bərpasına kömək edir. Fasilə zamanı açıq havada qısa gəzintilər zehni yorğunluğu azaldır, yaradıcılığı və məhsuldarlığı artırır. Buna görə də müasir universitet və məktəb kampuslarında landşaft memarlığına xüsusi diqqət yetirilir.

Memarlıqda istifadə olunan rənglər də müəllim və tələbələrin emosiyalarına təsir göstərir. Açıq mavi və yaşıl tonlar sakitlik hissi yaradır, diqqəti artırır və stressi azaldır. Sarı rəng yaradıcılığı stimullaşdırır, ağ rəng isə təmizlik və genişlik hissi yaradır. Mebelin rahat yerləşdirilməsi, kifayət qədər təbii işıq və müasir texniki avadanlıq tədris prosesinin səmərəliliyini yüksəldir. Daxili dizaynın funksional təşkili müəllim və tələbələrin ünsiyyətini və əməkdaşlığını gücləndirir.

Şəhərdə nəqliyyat sıxlığı, səs-küy, hava çirklənməsi və insanların həddindən artıq çoxluğu müəllim və tələbələrdə yorğunluq, əsəbilik, diqqət dağınıqlığı və emosional gərginlik yarada bilər. Bu amillər uzun müddət davam etdikdə təhsil keyfiyyətinə və iş məhsuldarlığına mənfi təsir göstərir. Buna görə də şəhərsalma siyasətində təhsil müəssisələrinin yerləşdirilməsi, yaşillıq sahələrinin artırılması, səs-küyün azaldılması və sağlam memarlıq prinsiplərinin tətbiqi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Müasir memarlıq konsepsiyalarında insan

amili əsas yer tutur. Təhsil binalarında enerjiyə qənaət edən texnologiyalar, geniş pəncərələr, təbii işıqlandırma, səmərəli havalandırma və əlçatan məkanlar yaradılmalıdır. İstirahət guşələri, yaşıl həyətlər və sosial ünsiyyət məkanları müəllim və tələbələrin psixoloji rifahını yaxşılaşdırır. Belə mühit tədrisin keyfiyyətini yüksəldir, motivasiyanı artırır, stressi azaldır və sağlam təhsil mühitinin formalaşmasına xidmət edir. Bu səbəbdən şəhər mühiti və memarlıq yalnız estetik deyil, həm də psixoloji və sosial inkişaf baxımından strateji əhəmiyyət daşıyır. Aparılan araşdırmalar göstərir ki, şəhər mühiti və memarlıq müəllim və tələbələrin psixoloji vəziyyətinə, təhsil fəaliyyətinə və ümumi həyat keyfiyyətinə mühüm təsir göstərən amillərdəndir. Sağlam şəhər mühiti, yaşıllıq sahələrinin mövcudluğu, təhlükəsiz nəqliyyat infrastrukturunu və funksional memarlıq insanların emosional rifahını artırır, stress səviyyəsini azaldır və tədris prosesinin səmərəliliyini yüksəldir.

Ümumiyyətlə, təhsil müəssisələrinin memarlıq xüsusiyyətləri – təbii işıqlandırma, keyfiyyətli havalandırma, rahat auditoriyalar, akustik şərait və estetik daxili dizayn müəllimlərin peşə fəaliyyətinə və tələbələrin öyrənmə motivasiyasına müsbət təsir göstərir. Əksinə, səs-küylü, sıx və qeyri-funksional şəhər mühiti, eləcə də zəif layihələndirilmiş təhsil binaları psixoloji gərginliyin, yorğunluğun və diqqət pozğunluğunun artmasına səbəb ola bilər. Müasir şəhərsalma və memarlıq siyasətində insan amilinə üstünlük verilməsi, ekoloji cəhətdən sağlam və psixoloji baxımdan komfortlu təhsil mühitinin yaradılması əsas məqsədlərdən biri olmalıdır. Bu istiqamətdə yaşıllıq zonalarının genişləndirilməsi, innovativ memarlıq üsullarının tətbiqi və təhsil müəssisələrinin beynəlxalq standartlara uyğun layihələndirilməsi gələcək nəsillərin sağlam inkişafına və təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə mühüm töhfə verəcəkdir.

Beləliklə, şəhər mühiti və memarlığın müəllim və tələbələrin psixologiyasına təsiri yalnız fərdi rifah baxımından deyil, həm də cəmiyyətin sosial, mədəni və intellektual inkişafı baxımından strateji əhəmiyyət daşıyır.

Ədəbiyyat

1. Məmmədov, R. (2018). *Şəhərsalma və memarlığın əsasları*. Elm.
2. Əliyev, A. (2020). *Ekoloji psixologiya*. Təhsil.
3. Hüseynov, F. (2021). *Təhsil mühitinin psixoloji əsasları*. Elm və Təhsil.
4. World Health Organization. (2016). *Urban green spaces and health: A review of evidence*.

Ali məktəb məzunlarının əmək fəaliyyətinə hazırlığının psixoloji əsasları

Sevinc Vəliyeva

Açar sözlər: *ali məktəb, məzun, psixoloji hazırlıq, peşə fəaliyyəti, motivasiya, peşə yönümü, adaptasiya, əmək bazarı*

Keywords: *higher education institution, graduate, psychological readiness, professional activity, motivation, career guidance, adaptation, labor market*

Müasir dövrdə ali təhsil müəssisələrinin əsas vəzifələrindən biri tələbələrin yalnız peşə biliklərinə yiyələnməsini deyil, həm də onların əmək fəaliyyətinə psixoloji cəhətdən hazır formalaşmasını təmin etməkdir. Məzunun peşə fəaliyyətində uğur qazanması bilik və bacarıqlarla yanaşı, motivasiya, məsuliyyət, özünə nəzarət, qərar vermə, kommunikasiya və adaptasiya bacarıqlarının inkişaf səviyyəsindən də asılıdır. Psixoloji hazırlıq gənc mütəxəssisin yeni iş mühitinə uyğunlaşmasını asanlaşdırır, peşə fəaliyyətində qarşıya çıxan çətinliklərin aradan qaldırılmasına və əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsinə şərait yaradır.

Ali məktəbdə peşə hazırlığı sistemli və mərhələli şəkildə təşkil olunmalıdır. Bu proses tələbələrin gələcək peşə seçiminə istiqamətləndirilməsi, ixtisas üzrə bilik və bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi, peşəyə maraq və məsuliyyət hissinin formalaşdırılması ilə xarakterizə olunur.

Psixoloqların fikrincə, peşə hazırlığı ilk növbədə tələbənin gələcək fəaliyyətinə müsbət münasibətinin yaradılmasından başlayır. Bu mərhələdə müxtəlif seminarlar, praktik məşğələlər, layihələr, tədqiqat işləri və istehsalat təcrübələri mühüm rol oynayır.

Peşə fəaliyyətinə hazırlığın formalaşmasında müəllimlərin peşəkarlığı və təhsil mühitinin keyfiyyəti xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Müəllim tələbələrdə tənqidi təfəkkürü, müstəqil qərarvermə bacarığını, yaradıcı yanaşmanı və özünəinamı inkişaf etdirməlidir. Bununla yanaşı, tələbələrin psixoloji xüsusiyyətləri, maraqları və fərdi qabiliyyətləri nəzərə alınaraq onların peşə motivasiyasının gücləndirilməsi vacib hesab edilir. Ali məktəblərdə təşkil olunan elmi konfranslar, açıq dərslər, laboratoriya məşğələləri, təcrübələr və layihə əsaslı təlim metodları tələbələrin peşə səriştələrinin formalaşmasına müsbət təsir göstərir. Bu fəaliyyətlər tələbələrə nəzəri biliklərini praktikada tətbiq etmək, kollektivlə əməkdaşlıq etmək, məsuliyyət hissini inkişaf etdirmək və gələcək əmək fəaliyyətinə daha hazırlıqlı olmaq imkanı yaradır.

Əmək fəaliyyətinə psixoloji hazırlığın mühüm komponentlərindən biri də peşə motivasiyasıdır. Güclü motivasiya tələbənin seçdiyi peşəyə marağını artırır, özünüinkişafa həvəsləndirir və peşəkar inkişaf istiqamətində davamlı fəaliyyət göstərməsinə şərait yaradır. Digər mühüm amil isə adaptasiya bacarığıdır. Əmək bazarında baş verən dəyişikliklərə çevik uyğunlaşan, yeni bilik və bacarıqları mənimsəməyə hazır olan məzunlar peşə fəaliyyətində daha yüksək nəticələr əldə edirlər.

Beləliklə, ali təhsil müəssisələrində peşə hazırlığı yalnız nəzəri biliklərin verilməsi ilə məhdudlaşmamalı, tələbələrin psixoloji

hazırlığının formalaşdırılmasına da xüsusi diqqət yetirilməlidir. Təhsil prosesində psixoloji dəstəyin, peşə yönümünün və praktik fəaliyyət imkanlarının genişləndirilməsi məzunların əmək bazarına uğurlu integrasiyasını təmin edən əsas amillərdən biridir.

Araşdırma göstərir ki, ali məktəb məzunlarının əmək fəaliyyətinə psixoloji hazırlığı onların peşəkar uğurunun əsas göstəricilərindən biridir. Yüksək motivasiya, özünə nəzarət, məsuliyyət, peşə marağı və dəyişən şəraitə uyğunlaşma bacarıqları məzunların əmək bazarında rəqabət qabiliyyətini artırır. Buna görə də ali təhsil müəssisələrində peşə hazırlığı nəzəri biliklərlə yanaşı, praktik fəaliyyət, psixoloji dəstək və şəxsiyyətin inkişafını təmin edən kompleks tədbirlər əsasında təşkil edilməlidir. Bu yanaşma həm fərdin peşəkar inkişafına, həm də cəmiyyətin sosial-iqtisadi tərəqqisinə mühüm töhfə verir.

Azərbaycan pedaqoji fikir tarixində insan şəxsiyyətinin öyrənilməsi ilə bağlı aparılan tədqiqatlar və onların müasir vəziyyəti

Nəzakət Yusifova

Açar sözlər: *şəxsiyyət, şəxsiyyət problemi, şəxsiyyət tərbiyəsi, Azərbaycan mütəfəkkirləri, Azərbaycan pedaqoji fikir tarixi*

Keywords: *personality, personality problem, personality education, Azerbaijani thinkers, history of Azerbaijani pedagogical thought*

Ulu öndərimiz Heydər Əliyev “Mənəvi tərbiyənin təcrübəsi və aktual problemləri”nə həsr olunmuş konfransda bu haqda geniş məruzə ilə çıxış etmişdi. Məruzədə şəxsiyyətin fəal həyat mövqeyinin formalaşdırılmasının istiqamətləri, məqsəd və mahiyyəti şərh edilmişdir.

Azərbaycan mütəfəkkirləri insanın şəxsiyyət kimi öyrənilməsinə xüsusi fikir vermiş, cəmiyyətin inkişafında şəxsiyyətin rolunu yüksək qiymətləndirmişlər. Azərbaycan xalqının təfəkkür sahiblərinin, sənət nümayəndələrinin yaratdıqları yüzlərcə əsərdə insanın yüksək şəxsiyyət keyfiyyətlərindən bəhs edilmiş, şəxsiyyət probleminin həllinin həyati əhəmiyyətini göstərmişlər.

Qədim Şərq mənbələrində şəxsiyyət anlayışı insanın daxili aləmi, zəmini kimi başa düşülür. Qarşı-qarşıya dayanan hiss və fikirlərin aşkarlanmasına, xeyir işlər görülməsinə çağırışa meyil özünü göstərir ki, bu məsələlərdə “Avesta” əsas mənbə rolunu oynayır.

Azərbaycan pedaqoji fikrində şəxsiyyət tərbiyəsinin əsas mahiyyətini xeyir və şər konsepsiyası təşkil edir. İnsan xeyir və şərin vəhdətini özündə birləşdirir. Qədim Azərbaycan pedaqoji fikri şəxsiyyətin mahiyyətini xeyirdə – yaxşı düşünməkdə, yaxşı danışmaqda (ünsiyyətdə) və yaxşı işlərdə (fəaliyyətdə) görür. Bu keyfiyyətləri özündə daşıyan şəxs əsl şəxsiyyət hesab edilir.

Orta əsr mütəfəkkirlərinin pedaqoji ideyalarında, xalqımızın qədim ədəbi abidələri olan “Oğuznamə”lərdə, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında şəxsiyyətin mənəvi, əxlaqi keyfiyyətlərinin formalaşdırılmasında, kamil insan tipinin yetişdirilməsində, xalq müdrikliyində öz əksini tapmış dəyərli pedaqoji fikirlərə nəzər yetirilmişdir.

Bütövlükdə şəxsiyyət problemi bir çox alimlər, o cümlədən filoloqlar, filosoflar, pedaqoqlar və b. tərəfindən tədqiq edilmişdir. Onlardan pedaqoji fikir tariximizin görkəmli nümayəndəsi professor Ə. Həşimov, Əjdər Ağayev, N.Kazımov, M. Mehdizadə, filosof Ə. Daşdəmirov, Ş. Qasımlı, N. Cərulla, K. Camalov, S. Xəlilov, R. Z. Xəndan, Ə. İbadoğlu, A.İsgəndərov, V. Osmanlı, S. Ş. Sadıqov, G. İ. Babaxanlı, N.Əzizova, N. Yusifova və b. tədqiqatçıları misal göstərə bilərik.

Prof. N. Kazımov şəxsiyyət probleminin tədqiqində və şərhində mübahisəli məsələlərin olduğu qənaətinə gəlmişdir. O, “Tərbiyənin elmi-pedaqoji əsasları” adlı monoqrafiyasını sırf

şəxsiyyət probleminə, şəxsiyyətin inkişafı və formalaşmasına həsr etmişdi. O, şəxsiyyətin formalaşması amillərini, bu amillərin qarşılıqlı əlaqəsini, şəxsiyyətin xarakterik əlamətlərini həyati misallardan istifadə edərək şərh edir, nəzəri fikri təcrübə ilə əlaqələndirirdi. Apardığı tədqiqatlardan N. Cərulla qızı belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, şəxsiyyət ayrı-ayrı adamların verdiyi tərbiyə yolu ilə deyil, bütövlükdə cəmiyyətin bu işlə məşğulluğu ilə yetişməlidir.

Akademik M. Mehdizadə, filosof Ə. Daşdəmirov, Ş. Qasımlının şəxsiyyət probleminə həsr olunmuş tədqiqat işləri sovet dövrü prinsipləri əsasında yazılsa da, şəxsiyyət millətlər və milli münasibətlər kontekstində tədqiq olunmuşdur. Tədqiqatçı, filosof F. Qasımsadə tədqiqatları nəticəsində şəxsiyyətin təşəkkülü, formalaşması ictimai diferensiallaşma prosesi ilə, hər bir fərdin öz şəxsi hüquq və vəzifələri baxımından kollektivdən (təkin ümumidən) ayrılması, seçilməsi, fərqlənməsi ilə bağlı olduğunu qeyd edirdi.

Görkəmli Azərbaycan pedaqoqu Ə. Həşimov şəxsiyyət probleminə yanaşmada insanı əhatə edən ictimai məişət şəraitini, ailə mühitini daha qabarıq nəzərə alırdı. O, şəxsiyyətin formalaşmasına təsir göstərən amillərdən irsiyyət, mühit, tərbiyə haqqında xalq fikirlərini təhlilə cəlb edərək belə bir nəticəyə gəlir ki, xalq irsiyyətin, mühitin, tərbiyənin də əhəmiyyətli dərəcədə rol oynadığı qənaətidədir. K. Camalov da öz əsərində H. Cavid yaradıcılığında şəxsiyyət probleminə yanaşmış, onu müasir dövr baxımından təhlil etməyə çalışmışdır. H. Cavid əsərlərində öz qədrini bilən, şəxsiyyətini qoruyan, insanpərvər, xeyirxah adamların ləyaqətinə hörmət bəsləyən, ən namuslu insan xüsusiyyətlərini əks etdirir. Ədib nanəcib insanları pisləyir, yaxşı insanları təbliğ edir, onlara hüsnürəğbət hissi bəsləyərək başqalarını da bu cür olmağa çağırır. O, sərxoşluğu,

qumar oynayanları, əxlaqsızları tənqid edir, pis adətlərlə məşğul olan insanların aqibətinin pis bir vəziyyətlə sona çatacağını öz əsərlərində dönə-dönə təsvir edib, uşaq və gənclərin möhkəm və vicdanlı olmaları üçün səy göstərməyin vacib olduğunu bildirir. H. Cavid “Knyaz” əsərində Knyaz surəti vasitəsilə içkinin acı nəticələrini, pulun insanlar arasında dostluğu, yoldaşlığı pozduğunu göstərir, pis adətlərdən uzaqlaşmağı gənclərə tövsiyə edirdi. Pedaqoji fikir tariximizin görkəmli nümayəndəsi professor Əjdər Ağayev Dədə Qorqud irsinə yüksək qiymət verərək “Kitabi-Dədə Qorqud”un Azərbaycan pedaqoji fikir tarixinin ən dəyərli qaynaqlarından olduğunu bildirirdi. Bu əsərdə böyük insanpərvərlik ideyaları, mənəvi ucalıq, qəhrəmanlıq və mərdliyə çağırış həkk olunmuşdur. Dədə Qorqud pedaqogikasında şəxsiyyətin keyfiyyətləri konkret olaraq göstərilir: Vətəni, torpağı, eli-obanı canın qədər sevmək və onu qorumaq üçün hazır olmaq; şəxsi mənafeyin güdülməməsi, hər şeyin xalq üçün edilməsi; aca çörək, yalına ayaqqabı, pulsuza pul vermək, humanist, xeyirxah olmaq; qan tökməmək, qonşularla dinc yaşamaq, mənəviyyatca təmiz, saf ürəkli olmaq; qadına hörmət və ehtiram bəsləmək; ana, ata haqqını Tanrı haqqı bilmək, onlara sonsuz hörmət və ehtiram, sədaqət göstərmək; cəsarətli, çevik, qorxmaz, güclü olmaq; gözəllikdən zövq almağı bacarmaq; dostla rəğbət, düşmənlə nifrət bəsləməyi bacarmaq; mərd olmaq, dostluqda ədalətli olmaq; şərtə sözsüz əməl etmək, söz və əməl birliyini qorumaq; ağıllı, tədbirli olmaq, düşmənin hiyləsinə uymamaq; qadının ailə, ər namusunu ölümdən üstün tutması və s.

Əjdər Ağayev öz tədqiqatlarında pedaqogika elminin inkişaf etdirilməsi məsələlərinə müasir aspektdən yanaşsa da, öz elmi tədqiqatçılıq, axtarıcılıq prinsiplərinə sadıq qalaraq tarixilik, varislik prinsiplərindən çıxış etmişdir. Özünün fundamental elmi tədqiqatlarında şəxsiyyətin mənəvi-əxlaqi, sosial-psixoloji,

etik-mədəni inkişafı daim ön planda dayanmışdır. Əjdər Ağayev şəxsiyyət problemini pedaqogikanın ən mühüm problemi hesab edirdi. O söyləyirdi ki, elm elə bir səviyyəyə yüksəlməlidir ki, qlobal düşüncəyə malik şəxsiyyətin formalaşmasına təsir göstərə bilsin, qlobal mühitdə yaşaya və fəaliyyət göstərə bilən şəxsiyyətin formalaşdırılmasına təsir göstərə bilsin.

Fikrimizi yekunlaşdıraraq qeyd etməliyik ki, Azərbaycan pedaqoji fikir tarixində insan şəxsiyyətinin öyrənilməsi ilə bağlı aparılan tədqiqatlar və onların müasir vəziyyəti daim öyrənilməli, araşdırılmalı və gənc nəsə çatdırılmalıdır.

Memarlıq yalnız estetik deyil, həm də insanların emosional vəziyyətinə və rifahına təsir edən mühüm faktordur

Qızıltac Şahbazova

Açar sözlər: memarlıq, şəhər mühiti, emosional rifah, psixoloji sağlamlıq, insan mərkəzli dizayn

Keywords: architecture, urban environment, emotional well-being, psychological health, human-centered design

Memarlıq yalnız estetik gözəllik yaratmaq məqsədi daşıyan bir sahə deyil. O, insanların gündəlik həyatına, emosional vəziyyətinə və ümumi rifahına birbaşa təsir edən mühüm amildir. İnsanlar yaşadıkları və işlədikləri mühitdə çox vaxt keçirirlər və bu mühitin necə planlaşdırılması onların psixoloji və fiziki vəziyyətinə ciddi şəkildə təsir göstərir. Həmçinin məkanın forması, işıqlandırılması və rəngləri insanın psixologiyasına da təsir göstərir. Təbii işıq olan binalar insanlarda rahatlıq və pozitivlik yaratsa da, qaranlıq və dar məkanlar isə stress və narahatlıq yarada bilər. Bundan başqa, memarlıq sosial münasibətlərə, insanların bir-biri ilə ünsiyyətinə də təsir edir. Parklar, meydanlar və açıq ictimai sahələr insanların sosial əlaqələrini gücləndirir, qapalı və sıx mühitlər isə insanları təcrid edə bilər.

Bundan əlavə, düzgün planlaşdırılmış memarlıq insanların sağlamlığı və rifahı üçün də əhəmiyyətlidir. Yaxşı havalandırma sistemi, təbii işıq, yaşıl sahələr və rahat hərəkət imkanları insanların fiziki və psixoloji sağlamlığını qorumağa kömək edir. Bu səbəbdən müasir memarlıqda insan mərkəzli yanaşma xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Memarlığın mədəni və tarixi aspekti də xüsusi diqqətə layiqdir. Hər bir şəhərin memarlıq irsi onun tarixini və mədəniyyətini əks etdirir. Tarixi binalar və memarlıq abidələri cəmiyyətin kollektiv yaddaşının bir hissəsi hesab olunur. Bu səbəbdən tarixi memarlıq irsinin qorunması və müasir memarlıqla harmonik şəkildə birləşdirilməsi şəhər mühitinin davamlı inkişafı üçün mühüm əhəmiyyət daşıyır. Tarixi və müasir memarlığın balanslı şəkildə inkişafı şəhərlərin həm mədəni, həm də estetik dəyərinin qorunmasına kömək edir.

Azərbaycanın şəhərsalma və memarlıq irsi uzun tarixi inkişaf yolu keçərək formalaşmış və hər dövrdə yüksək bədii-estetik səviyyəsi ilə seçilib. Tarixi şəhərlərimiz müxtəlif mərhələlərdə genişlənilib yeni funksiyalar qazansa da, onların planlaşdırma quruluşunda və memarlıq simasında yerli mədəniyyətə məxsus cəhətlər qorunub saxlanılıb. Bu xüsusiyyətlər şəhər mühitinin milli kimliyi yaşadan mühüm amilə çevrilməsinə şərait yaradıb. Təsədüfi deyil ki, Prezident İlham Əliyevin müvafiq Sərəncamı ilə 2026-cı ilin “Şəhərsalma və Memarlıq İli” elan edilməsi Azərbaycan dövlətinin zəngin tarixi-mədəni irsinə verdiyi yüksək dəyərin və gələcəyə hesablanmış inkişaf strategiyasının ifadəsidir. Bu sərəncam ölkəmizin daxili və xarici siyasətdə növbəti il üçün prioritet mövzusunun da özündə əks etdirir. Bu, həm də “Azərbaycan 2030: Sosial-iqtisadi İnkişaf üzrə Milli Prioritetlər” strategiyasına uyğun olaraq ölkəmizə urbanizasiya, ekoloji təhlükəsizlik və davamlı inkişaf sahələrində beynəlxalq

əlaqələrini gücləndirmək və global proseslərə təsir etmək üçün yeni imkanlar açır.

Çünki memarlıq xalqın keçdiyi tarixi yolu, formalaşmış dünyagörüşünü və estetik düşüncəsini nəsildən-nəslə ötürən mənəvi irsdir. Şübhəsiz ki, bu tarixi qərar xalqımızın rifahına, şəhər mühitinin daha da gözəlləşməsinə və milli kimliyimizin qorunmasına xidmət edəcək.

Azərbaycan, xüsusilə Qarabağ və Şərqi Zəngəzurda həyata keçirilən “ağıllı şəhər”, “ağıllı kənd”, “yaşıl enerji” zonası kimi layihələri ilə dayanıqlı inkişaf gündəliyində global liderliyə iddialıdır. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə aparılan bərpa və yenidənqurma işləri şəhərsalma və memarlığın dövlət siyasətində prioritet istiqamət olduğunu bir daha təsdiqləyir. Şuşanın tarixi simasının bərpası milli iradənin, müasir yanaşmanın və tarixi məsuliyyətin vəhdətidir. Ölkəmiz BMT-nin daha bir mötəbər tədbiri olan “Dünya Şəhərsalma Forumu”nun 13-cü sessiyasına evsahibliyi edəcək. Beynəlxalq tədbirlərə evsahibliyi Azərbaycanın xarici siyasətdə artan imicinə müsbət təsir göstərməklə yanaşı, diplomatik əlaqələrin də yeni formatda inkişafına imkan yaradır və beynəlxalq platformalarda mövqeyini daha da gücləndirir.

2026-cı ilin “Şəhərsalma və Memarlıq İli” elan edilməsi Azərbaycanın milli inkişaf strategiyasının, global məsuliyyətinin və gələcəyə yönəlmiş baxışının ifadəsidir. Bu addım ölkəmizin dayanıqlı şəhərsalma, ekoloji tarazlıq, innovativ planlaşdırma və mədəni irsin qorunması sahələrində əldə etdiyi təcrübəni beynəlxalq müstəviyə çıxarmaq üçün mühüm platforma yaradır. Dünya Şəhərsalma Forumunun Bakıda keçirilməsi isə Azərbaycanın global urbanizasiya gündəliyinin formalaşmasında artıq fəal iştirakçı və etibarlı

tərəfdaş kimi çıxış etdiyini təsdiqləyir. Tarixi irsə söykənən, müasir çağırışlara cavab verən və gələcək nəsilləri hədəfləyən bu yanaşma göstərir ki, Azərbaycan üçün şəhərsalma və memarlıq sadəcə məkan quruculuğu deyil, milli kimliyin qorunması, sosial rifahın yüksəldilməsi və dayanıqlı gələcəyin təmin olunmasıdır.

Nəticə olaraq qeyd etmək olar ki, memarlıq yalnız estetik və texniki fəaliyyət sahəsi deyil. O, insanların emosional vəziyyətinə, sosial münasibətlərinə, fiziki sağlamlığına və ümumi həyat keyfiyyətinə təsir göstərən çoxşaxəli bir sahədir. Müasir memarlıqda insan mərkəzli yanaşmanın tətbiqi insanların daha rahat, sağlam və təhlükəsiz mühitdə yaşamasına şərait yaradır. Buna görə də memarlıq layihələri hazırlanarkən yalnız estetik və funksional amillər deyil, eyni zamanda insanların psixoloji və sosial ehtiyacları da nəzərə alınmalıdır. Bu yanaşma gələcək şəhərlərin daha davamlı, humanist və komfortlu olmasına mühüm töhfə verəcəkdir.

Memarlıq yalnız gözəl binalar yaratmaqdan ibarət deyil. O, insanların gündəlik həyatına, emosional vəziyyətinə və ümumi rifahına təsir edən çox mühüm bir sahədir. İnsanlar yaşadıkları və işlədikləri mühitdə uzun vaxt keçirirlər və bu mühit onların psixoloji vəziyyətinə birbaşa təsir göstərir.

Məsələn, işıqlı və geniş məkanlar insanlarda rahatlıq və təhlükəsizlik hissi yaradır. Təbii işıq və yaşıllıqla zəngin mühit isə insanın əhval-ruhiyyəsini yaxşılaşdırır və stressi azaldır. Əksinə, qaranlıq və dar məkanlar insanlarda gərginlik və narahatlıq yarada bilər. Memarlıq həm də insanların bir-biri ilə ünsiyyətinə təsir edir. Parklar, meydanlar və açıq ictimai sahələr insanların sosial əlaqələrini gücləndirir, qapalı və sıx mühitlər isə insanları təcrid edə bilər.

Memarlıq yalnız estetik gözəllik yaratmaq məqsədi daşıyan bir sahə deyil. O, insanların gündəlik həyatına, emosional vəziyyətinə və ümumi rifahına birbaşa təsir edən mühüm amildir. İnsanlar yaşadıkları, işlədikləri və istirahət etdikləri məkanlarda günlərinin böyük hissəsini keçirirlər. Buna görə də bu məkanların necə layihələndirilməsi və təşkil olunması insanların psixoloji, sosial və fiziki vəziyyətinə ciddi şəkildə təsir göstərir. Müasir dövrdə memarlıq yalnız gözəllik və funksionallıqla məhdudlaşmır, eyni zamanda insan mərkəzli yanaşmanı da əsas prinsiplərdən biri kimi qəbul edir.

İlk növbədə qeyd etmək lazımdır ki, memarlıq insanların emosional vəziyyətinə güclü təsir göstərir. Məkanın ölçüsü, forması, rəngləri, işıqlandırılması və ümumi atmosferi insanın hisslərinə təsir edə bilər. Məsələn, geniş və işıqlı məkanlar insanlarda rahatlıq, azadlıq və təhlükəsizlik hissi yaradır. Təbii işıq bol olduğu binalar insanların əhval-ruhiyyəsini yaxşılaşdırır və onların daha enerjili olmasına kömək edir. Eyni zamanda təbii materiallardan istifadə olunan və yaşıllıqla əhatə olunmuş məkanlar insanlarda sakitlik və harmoniya hissi yaradır. Əksinə, qaranlıq, dar və plansız məkanlar insanlarda gərginlik, narahatlıq və hətta stress yarada bilər. Buna görə də memarlar layihə hazırlayarkən yalnız görünüşü deyil, həm də məkanın insan psixologiyasına təsirini nəzərə almalıdırlar.

Memarlıq insanların sosial həyatında da mühüm rol oynayır. Şəhərlərdə yaradılan ictimai məkanlar insanların bir araya gəlməsinə və ünsiyyət qurmasına şərait yaradır. Parklar, meydanlar, gəzinti yolları və açıq istirahət sahələri insanların sosial əlaqələrini gücləndirir. Belə məkanlar cəmiyyət üzvlərinin bir-birini daha yaxşı tanımasına və birlik hissinin formalaşmasına kömək edir. Məsələn, yaxşı planlaşdırılmış bir park və ya meydan insanların gündəlik həyatında görüş və

istirahət üçün vacib bir məkana çevrilə bilər. Bu isə cəmiyyətin daha aktiv və sosial baxımdan sağlam olmasına şərait yaradır.

Bundan əlavə, memarlıq insanların fiziki sağlamlığına da təsir edir. Yaxşı planlaşdırılmış binalar və şəhər mühiti insanların daha sağlam həyat tərzini sürməsinə kömək edir. Təbii işıq, təmiz hava və yaxşı havalandırma sistemi insanların sağlamlığı üçün çox vacibdir. Yaşıl sahələrin çoxluğu, piyada yollarının və velosiped zolaqlarının olması insanların fiziki aktivliyini artırır. İnsanlar daha çox hərəkət etdikdə isə onların sağlamlığı daha yaxşı olur. Bu səbəbdən müasir şəhər planlaşdırılmasında ekoloji və sağlam mühit yaratmaq əsas məqsədlərdən biri hesab olunur.

Memarlıq həmçinin insanların məhsuldarlığına və yaradıcılığına da təsir edə bilər. Xüsusilə iş yerlərində və təhsil müəssisələrində məkanın düzgün təşkil olunması çox vacibdir. Işıqlı, rahat və yaxşı təşkil olunmuş mühitdə çalışan və ya təhsil alan insanlar daha məhsuldar və motivasiyalı olurlar. Belə mühit insanlarda yaradıcılıq qabiliyyətini artırır və onların daha səmərəli fəaliyyət göstərməsinə kömək edir. Əksinə, narahat və qaranlıq məkanlar insanlarda yorğunluq yarada və onların iş keyfiyyətini aşağı sala bilər.

Müasir memarlıqda getdikcə daha çox “insan mərkəzli dizayn” anlayışına diqqət yetirilir. Bu yanaşma memarlığın əsas məqsədinin insanların ehtiyaclarını və rahatlığını təmin etmək olduğunu vurğulayır. Memarlar yalnız binaların gözəl görünməsini deyil, həm də insanların bu məkanlarda özlərini rahat, təhlükəsiz və xoşbəxt hiss etməsini təmin etməyə çalışırlar. Bu baxımdan memarlıq həm də sosial məsuliyyət daşıyan bir sahə hesab olunur.

Digər tərəfdən, memarlıq şəhərlərin ümumi görünüşünü və mədəni kimliyini formalaşdırır. Hər bir şəhərin özünəməxsus memarlıq üslubu və tarixi binaları olur. Bu binalar şəhərin tarixini və mədəniyyətini əks etdirir. Tarixi memarlıq abidələrinin qorunması və müasir memarlıqla harmonik şəkildə birləşdirilməsi şəhər mühitinin davamlı inkişafı üçün mühüm əhəmiyyət daşıyır. Tarixi və müasir memarlığın balanslı şəkildə inkişafı şəhərlərin həm mədəni, həm də estetik dəyərinin qorunmasına kömək edir.

Bu gün sizə memarlığın yalnız gözəl binalar tikməkdən ibarət olmadığını izah etmək istəyirəm. Memarlıq əslində insanların gündəlik həyatına, emosional vəziyyətinə və ümumi rifahına böyük təsir göstərən çox vacib bir sahədir. İnsanlar günlərinin böyük hissəsini yaşadıkları evlərdə, oxuduqları məktəblərdə, işlədikləri ofislərdə və istirahət etdikləri ictimai məkanlarda keçirirlər. Buna görə də bu məkanların necə qurulması və planlaşdırılması insanların özlərini necə hiss etməsinə birbaşa təsir edir.

Məsələn, işıqlı və geniş otaqlarda olan insanlar adətən daha rahat və sakit olurlar. Təbii işığın çox olduğu məkanlar insanın əhval-ruhiyyəsini yaxşılaşdırır və ona daha çox enerji verir. Yaşılıqla əhatə olunmuş parklar və bağlar insanlara dincəlmək və stressdən uzaqlaşmaq imkanı yaradır. Əksinə, qaranlıq və dar məkanlar insanlarda gərginlik və narahatlıq hissi yarada bilər. Bu səbəbdən memarlar binaları layihələndirərkən insanların psixoloji vəziyyətini də nəzərə almalıdırlar.

Memarlıq insanların bir-biri ilə ünsiyyətinə də təsir edir. Şəhərlərdə yaradılan parklar, meydanlar və gəzinti yerləri insanların bir araya gəlməsi üçün əlverişli mühit yaradır. Belə məkanlarda insanlar dostları və ailə üzvləri ilə vaxt keçirir, yeni

tanışlıqlar yaradır və cəmiyyət daxilində sosial əlaqələr möhkəmlənir. Bu isə insanların daha xoşbəxt və aktiv həyat sürməsinə kömək edir.

Bundan əlavə, memarlıq insanların sağlamlığı ilə də sıx əlaqəlidir. Yaxşı planlaşdırılmış binalarda təmiz hava, yaxşı havalandırma və kifayət qədər işıq olur. Yaşıl sahələrin olması, piyada yollarının və velosiped zolaqlarının yaradılması insanların daha çox hərəkət etməsinə şərait yaradır. Fiziki aktivlik isə insan sağlamlığı üçün çox vacibdir. Buna görə də müasir şəhərlərdə sağlam və ekoloji mühit yaratmaq əsas məqsədlərdən biri hesab olunur.

Memarlıq həm də insanların işləmək və öyrənmək qabiliyyətinə təsir edir. Məsələn, yaxşı işıqlandırılmış və rahat sinif otaqları şagirdlərin daha diqqətli olmasına və dərsi daha yaxşı mənimsəməsinə kömək edir. Eyni qayda ilə rahat və səliqəli iş mühiti insanın daha məhsuldar işləməsinə şərait yaradır. Bu da göstərir ki, memarlıq təkcə binaların görünüşü ilə bağlı deyil, həm də insanların gündəlik fəaliyyətinə təsir edən bir sahədir. Sonda demək istəyirəm ki, memarlıq həyatımızın ayrılmaz hissəsidir. O, yalnız estetik gözəllik yaratmır, həm də insanların emosional vəziyyətinə, sağlamlığına və həyat keyfiyyətinə təsir edir. Buna görə də gələcəkdə şəhərlər və binalar layihələndirilərkən insanların rahatlığı və ehtiyacları hər zaman diqqət mərkəzində olmalıdır.

Bu gün memarlığın yalnız estetik gözəllik yaratmaqla məhdudlaşmadığını, eyni zamanda insanların emosional vəziyyətinə və ümumi rifahına təsir edən mühüm bir sahə olduğunu qeyd etmək istərdim. Müasir memarlıq yalnız binaların forması və görünüşü ilə deyil, həm də həmin

məkanlarda yaşayan və fəaliyyət göstərən insanların psixoloji və sosial vəziyyəti ilə sıx əlaqəlidir.

İnsanlar günlərinin böyük hissəsini memarlıq mühitində – evlərdə, universitetlərdə, iş yerlərində və ictimai məkanlarda keçirirlər. Bu səbəbdən həmin məkanların planlaşdırılması, işıqlandırılması, funksionallığı və estetik xüsusiyyətləri insanların emosional vəziyyətinə birbaşa təsir göstərir. Məsələn, geniş, işıqlı və yaxşı təşkil olunmuş məkanlar insanlarda rahatlıq və təhlükəsizlik hissi yaradır. Təbii işıqdan istifadə, yaşıllıq elementlərinin memarlıq mühitinə daxil edilməsi və açıq məkanların yaradılması insanların psixoloji rahatlığına müsbət təsir göstərir.

Bunun əksinə olaraq, qapalı, qaranlıq və plansız şəkildə təşkil olunmuş məkanlar insanlarda gərginlik və narahatlıq yarada bilər. Buna görə də müasir memarlıq yanaşmalarında insanın psixoloji və emosional ehtiyacları mühüm amillərdən biri kimi nəzərə alınır. Memarlıq artıq yalnız texniki və estetik bir fəaliyyət sahəsi deyil, həm də insan həyatının keyfiyyətini formalaşdıran sosial bir faktor kimi qiymətləndirilir.

Memarlıq mühiti insanların sosial münasibətlərinə də əhəmiyyətli təsir göstərir. Şəhərlərdə yaradılan parklar, meydanlar və ictimai məkanlar insanların bir araya gəlməsi və ünsiyyət qurması üçün mühüm imkanlar yaradır. Bu cür məkanlar cəmiyyət daxilində sosial əlaqələrin möhkəmlənməsinə və insanların daha aktiv ictimai həyat sürməsinə şərait yaradır. Düzgün planlaşdırılmış şəhər mühiti insanların həm sosial, həm də psixoloji baxımdan daha sağlam həyat tərzini keçirməsinə kömək edir.

Eyni zamanda memarlıq insanların fiziki sağlamlığına da təsir edən mühüm faktorlardan biridir. Təbii işıqlandırma, düzgün havalandırma, yaşıl sahələrin mövcudluğu və piyada yönümlü şəhər planlaşdırılması insanların daha sağlam həyat sürməsinə imkan yaradır. Bu baxımdan müasir memarlıq və şəhərsalma prinsiplərində ekoloji davamlılıq və insan mərkəzli yanaşma xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Nəticə etibarilə qeyd etmək olar ki, memarlıq yalnız estetik və texniki bir fəaliyyət sahəsi deyil. O, insanların emosional vəziyyətinə, sosial münasibətlərinə, fiziki sağlamlığına və ümumi həyat keyfiyyətinə təsir göstərən çoxşaxəli bir sahədir. Buna görə də memarlıq layihələri hazırlanarkən yalnız funksionallıq və gözəllik deyil, eyni zamanda insanın psixoloji rahatlığı və rifahı da əsas prioritetlərdən biridir.

Təhsil psixologiyasında qiymətləndirmə strategiyalarının şagird motivasiyası dinamikasına təsiri

Gözəl Əliyeva

Açar sözlər: *qiymətləndirmə strategiyaları, öyrənmə motivasiyası, daxili motivasiya, formalaşdırıcı qiymətləndirmə, psixoloji ehtiyaclar*

Keywords: *assessment strategies, learning motivation, intrinsic motivation, formative assessment, psychological needs*

Qiymətləndirmə təhsil psixologiyasında təkcə bilik səviyyəsinin ölçülməsi vasitəsi deyil, həm də şagirdin özünəqavrayışına, səriştə hissəsinə və ümumi motivasiya strukturuna birbaşa təsir edən mühüm psixoloji alətdir. Self-Determination Theory-yə (Ryan & Deci, 2017, p. 45) görə, təhsil mühitində qiymətləndirmə prosedurları şagirdin üç əsas fitri ehtiyacının – muxtariyyət (autonomy), səriştə (competence) və aidiyyət (relatedness) – ödənilməsinə vasitəçilik edir. Bu ehtiyacların təmin olunması daxili motivasiyanın əsas şərtidir. Yekun qiymət (grade) ilə formalaşdırıcı qiymətləndirmə (formative assessment) arasındakı psixoloji təsir fərqi bu tezisə əsas problem sahəsini təşkil edir.

Qiymətləndirmənin motivasiyaya psixoloji təsir mexanizmləri

Ənənəvi yekun qiymət sisteminin mənfi təsirləri. Ənənəvi bal sistemi xarici motivasiyanı stimullaşdırsa da, daxili motivasiyanı zəiflədir. Pulfrey, Buchs və Butera (2011) tərəfindən aparılmış təcrübi tədqiqat sübut edir ki, tapşırığın qiymətləndiriləcəyi gözləntisi şagirdlərdə performansdan yayınma hədəflərinin (performance-avoidance goals) formalaşmasına gətirir. Bu halda şagird əsas diqqətini materialı dərinlən mənimsəməyə deyil, mənfi qiymət almamaq istəyinə yönəldir ki, bu da idrak çevikliyi azaldır. Ardıcıl aşağı qiymətlər öyrənilmiş acizliyə (learned helplessness) səbəb olur, səriştə hissini zəiflədir və motivasiyanın xariləşməsinə (externalization) gətirir.

Formativ qiymətləndirmə və rəyin müsbət təsiri. Alternativ olaraq, formalaşdırıcı qiymətləndirmə və konstruktiv yazılı rəy SDT-nin hər üç əsas ehtiyacını dəstəkləyir: muxtariyyət (seçim və təkrar imkanı), səriştə (inkişaf dinamikasını göstərən spesifik rəy) və aidiyyət (əməkdaşlıq mühiti). Koenka və digərlərinin (2021) meta-analitik tədqiqatı göstərir ki, müfəssəl yazılı rəy qiymətlərlə müqayisədə akademik motivasiyaya daha güclü müsbət təsir edir. Zimmermann və Möller (2025) təsdiq edir ki, rəy qiymətdən fərqli olaraq şagirdlərdə narahatlıq yox, inkişaf perspektivi yaradır. Butlerin (2025) tədqiqatı da alternativ qiymətləndirmə sxemlərinin stressi azaltdığını və mənalı öyrənməyə şərait yaratdığını göstərir.

Fərdi fərqlər. Qiymətləndirmənin təsiri aşağı özünəinamlı şagirdlərdə daha həssasdır – mənfi qiymətlər onların səriştə qavrayışını daha da zəiflədir. Təhsil praktikasında əsas psixoloji maneələr imtahan narahatlığı, öyrənilmiş acizlik və rəydə qeyri-bərabərlikdir. Bu maneələrin aradan qaldırılması metodik

dəyişikliklərlə yanaşı, qiymətləndirmə mədəniyyətinin transformasiyasını tələb edir.

Nəticə və praktiki tövsiyələr

Aparılan təhlil göstərir ki, əənəvi yekun bal qiymətləri qısamüddətli xarici motivasiya yaratsa da, uzunmüddətli perspektivdə daxili motivasiyanı və öyrənməyə marağı zəiflədir. Bunun əksinə olaraq, formalaşdırıcı qiymətləndirmə, spesifik və inkişaf yönümlü rəy əsas psixoloji ehtiyacları ödəməklə avtonom motivasiyanın formalaşmasına şərait yaradır.

Təhsil praktikası üçün tövsiyələr:

- Qiymətlə balanslaşdırılmış şəkildə spesifik, konstruktiv və inkişaf yönümlü rəy verilməlidir;
- Şagirdlərə səhvləri düzəltmək, işləri təkrar təqdim etmək imkanı yaradılmalıdır;
- Qiymətləndirmə meyarları şəffaf olmalı və şagirdlərin müzakirəsinə açıq olmalıdır;
- Sınıfdə səhvin təbii öyrənmə mexanizmi kimi qəbul edildiyi psixoloji təhlükəsiz mühit formalaşdırılmalıdır;
- Müəllim hazırlığı proqramlarına qiymətləndirmə psixologiyası modulları daxil edilməlidir.

Ədəbiyyat

1. Butler, M. (2025). Alternative Grading Systems and Student Outcomes: A Comparative Analysis of Motivation, Enjoyment, Engagement, Stress, and Perceptions of Final Grades. *Assessment & Evaluation in Higher Education*, 50(5), 807–817.
2. Koenka, A. C., Linnenbrink-Garcia, L., Moshontz, H., Atkinson, K. M., Sanchez, C. E., & Cooper, H. (2021). A meta-analysis on the impact of grades and comments on

- academic motivation and achievement: A case for written feedback. *Educational Psychology Review*.
3. Pulfrey, C., Buchs, C., & Butera, F. (2011). Why Grades Engender Performance-Avoidance Goals: The Mediating Role of Autonomous Motivation. *Journal of Educational Psychology*, 103(3), 683–700.
 4. Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2017). *Self-Determination Theory: Basic Psychological Needs in Motivation, Development, and Wellness*. Guilford Press.
 5. Zimmermann, F., & Möller, J. (2025). Students' perceptions of how grades influence their motivation: voices of upper secondary school students in Norway and Sweden. *Educational Assessment, Evaluation and Accountability*, 37, 385–409.

Təhsil müəssisələrinin memarlıq mühitinin təhsilalanların və müəllimlərin psixoloji rifahına təsiri

Fatma İslamlı

Açar sözlər: *memarlıq mühiti, psixoloji rifah, təhsilalan, məktəb dizaynı, öyrənmə mühiti*

Keywords: *architectural environment, psychological well-being, learner, school design, learning environment*

Günümüzdə təhsil sistemində sadəcə təlim-tədris metodları deyil, eyni zamanda təhsil mühitinin fiziki və psixoloji xüsusiyyətləri mühüm rol oynayır. Təhsil müəssisələrinin memarlıq mühiti dedikdə buraya dərslər otaqlarının işıqlandırılması, səs izolyasiyası və ümumi estetik görünüş aid edilir. Bütün bu amillər həm təhsilalanların, həm də müəllimlərin psixoloji rifahına birbaşa təsir göstərir. Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, düzgün planlaşdırılmış təhsil müəssisəsi mühiti motivasiyanı artırır, stressi azaldır və öyrənmənin səmərəliliyini yüksəldir. Təhsil mühitinin fiziki strukturu insanların emosional vəziyyətinə təsir göstərən əsas faktorlardan biridir. Təbii işıqın bolluğu, normal temperatur və uyğun rəng çalarları diqqəti artırıb narahatlığı azaltmağa kömək edir. Əksinə, dar, narahat, qaranlıq və səs-küylü siniflər stress səviyyəsinin artmasına səbəb olur.

Təhsilə alanlar üçün təhsil müəssisəsinin mühiti yalnız öyrənmə mühiti deyil, eyni zamanda emosional inkişaf zonasıdır. Belə ki, hesab edilir ki:

- Açıq və estetik siniflər yaradıcılığı artırır;
- Təbii işıq adaptasiyanı gücləndirir;
- Rahat oturma zonaları yorğunluğu azaldır;
- Bəzi (yaşıl, mavi) rəng psixologiyaları sakitlik və diqqət yaradır.

Nəticədə belə mühidə təhsil alan şagird və tələbələrdə akademik göstəricilər daha yüksək olur. Müəllimlərin iş məhsuldarlığı da birbaşa mühidən asılıdır. Rahat və funksional müəllim otaqları, estetik mühit emosional yorğunluğu və stressi azaldır, iş motivasiyasını artırır. Səhv və ya plansız təşkil olunmuş təhsil mühiti isə müəllimlərdə tükənmişlik sindromuna səbəb ola bilər. Müasir təhsil memarlığında “şagird mərkəzli dizayn” ön plana keçməkdədir. Açıq siniflər, təbiətlə inteqrasiya olunmuş məktəblər bu baxımdan daha effektiv hesab olunur. Skandinaviya ölkələrinin məktəb memarlığı modelləri dünya üzrə nümunə kimi göstərilir.

Nəticə etibarilə, təhsil müəssisələrinin memarlıq mühiti təhsil prosesində gözdə tutulmalı bilməyən bir amildir. Düzgün dizaynlaşdırılmış müəssisə mühiti həm şagirdlərin öyrənmə motivasiyasını, həm də təhsilverənlərin iş məmnunluğunu artırır. Bu səbəbdən də təhsil prosesində memarlıq və psixoloji rifah əlaqəsi daha ciddi nəzərə alınmalıdır.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu. *(Nəşr ili göstərməyib). Materialları.*

2. Əlizadə, Ə. Ə. *Pedaqoji psixologiya*.
3. Woolner, P. (2010). *The design of learning spaces*. Continuum International Publishing Group.

Kiçik məktəbli yaşda diqqət çətinlikləri və inkişaf istiqamətləri

Jalə Məmmədova

Açar sözlər: *kiçik məktəbli, diqqət çətinliyi, diqqətin inkişafı, təlim, ailə*

Keywords: *primary school child, attention difficulties, attention development, education, family*

Kiçik məktəbli yaşı uşağın idrak fəaliyyətinin intensiv formalaşdığı və inkişaf etdiyi mühüm mərhələlərdən biridir. Bu dövrdə diqqət qeyri-iradi xarakterdən tədricən iradi xarakterə keçir, daha davamlı və məqsədyönlü olur. Uşaqlar təlim fəaliyyətinin tələblərinə uyğun olaraq diqqətlərini müəyyən tapşırıq üzərində uzun müddət saxlamağı, lazım olduqda bir fəaliyyətdən başqa birinə keçirməyi öyrənirlər.

Kiçik məktəbli yaşda diqqət təlim uğuru, davranışın tənzimlənməsi və sosial münasibətlərin qurulmasında mühüm rol oynayır. Bu proseslərin formalaşması psixoloji amillər, ailə mühiti, sosial münasibətlər, pedaqoji təsirlər, həmçinin uşaqların fərdi xüsusiyyətlərinin qarşılıqlı təsiri ilə müəyyən olunur. Bu yaşda yaranan diqqət çətinlikləri isə uşaqların akademik nailiyyətlərinə, özünəinamına, sinifdaxili davranışlarına, yoldaşları ilə münasibətlərinə mənfi təsir göstərə bilər.

Bilirik ki, məktəbə başlayan uşağın həyatında yeni inkişaf mərhələsinin əsası qoyulur. Məktəbə başladıqdan sonra uşağın qarşısında yeni sosial mühitin qaydaları, nizam-intizamı və tələbləri yaranır. Uşaqlar müəllimin göstərişini yerinə yetirməli, təlimatları dinləməli, öz fəaliyyətini planlaşdırmalı, tapşırıqları sona çatdırmalı, dərs zamanı sakit oturmalı, başqalarını dinləməli, ümumi qaydalara əməl etməli, diqqətini uzun müddət saxlaya bilməli və digər bacarıqlara yiyələnməlidir. Kiçik məktəblilərin bəziləri bunların hamısına əməl edə bilmir, gərgin əqli işdən asanlıqla yorulur, diqqəti tez yayılır, tapşırıqları başa çatdırma bilmir, ünsiyyət çətinlikləri, emosional problemlər yaşayır, somatik şikayətləri çoxalır, təlimdən geri qalma halları yaşanır.

Xüsusilə diqqətlə bağlı yaşanan çətinliklər, yəni dərs zamanı təlimatları sona qədər dinləməmək, tapşırıqları yarımçıq qoymaq, tez-tez səhvlər etmək, əşyalarını itirmək, bir fəaliyyətdən digərinə tez keçmək, vaxtını planlaşdırmaqda çətinlik çəkmək və digər hallar uşaqların həyat və fəaliyyətlərində müəyyən zəifliklərə gətirib çıxarır. Həmçinin diqqət çətinlikləri sinifdaxili davranış problemlərinin yaranmasına, həmyaşıdları və müəllimlərlə münasibətlərin gərginləşməsinə, uşaqların özünəinamının azalmasına, məktəbə qarşı motivasiyasının zəifləməsinə səbəb ola bilər.

Uşaqlarda rast gəlinən bu çətinliklərin əsas səbəblərini bir neçə qrupda şərh etmək olar:

- Neyropsixoloji amillər – beynin icraedici funksiyalarının zəif inkişafı, xüsusi öyrənmə çətinlikləri, diqqət əskikliyi və hiperaktivlik pozuntusu, nitq və dil inkişafı problemləri, ümumi sağlamlıq vəziyyəti, uşağın fərdi inkişaf xüsusiyyətləri;
- Emosional amillər – həyəcan, narahatlıq, aşağı özünəinam;

- Sosial amillər – diqqəti yayındıran kənar faktorlar, həddindən artıq ekran istifadəsi, müntəzəm olmayan gündəlik rejim, yuxu, qidalanma problemləri, ailə və çevrə faktoru, müəllim və təlim mühiti ilə bağlı amillər və digərləri.

Diqqətin inkişafına təsir edən amillərdən biri təlim prosesinin sürətidir. Şagirdlərin bilik və bacarıqlarına uyğun olaraq dərslər və mövzular nə həddindən çox sürətlə, nə də həddindən çox yavaş keçirilməməlidir. Mövzular tez-tez keçirilərsə, təkrara zaman ayrılmazsa, şagird diqqətini mövzu üzərində lazımi qədər cəmləşdirə bilməz və materialı anlamaqda, yadda saxlamaqda çətinlik çəkir. Mövzular çox yavaş keçirilərsə, şagirdlərin diqqəti daha tez yayınar, material yaddaşda düzgün şəkildə qalmaz və mənimsəmə aşağı səviyyədə olar. Həmçinin təlim prosesində intizamlılıq və mütəşəkkillik də diqqətin inkişafında əhəmiyyətə malikdir. Dərsdə, sinifdə gündəlik işlərin təşkili, rejimlə işləmək, istirahət etmək, ev tapşırıqlarını səliqəli yerinə yetirmək, məktəbdə, ailədə, ictimai yerlərdə hər şeyi nəzərə almaq diqqətin inkişafında mühüm amillərdəndir.

Bundan başqa, müəllimin səs tonu, nitqi, təlimatları necə verməsi, uşağın fiziki və emosional vəziyyəti diqqətin inkişafına təsir edən amillərdəndir. Monoton danışmaq və hərəkətsiz vəziyyət diqqətin tez yayınmasına səbəb olur.

Validəyn dəstəyi – evdə sakit mühit, intizam, müsbət emosional mühit, balanslı nəzarət, seçilmiş cəza və mükafatlandırma üsulları, nizamlı iş rejimi və uşağın maraqlarına hörmət diqqəti inkişaf etdirir. Həddindən artıq nəzarət uşağın diqqətini idarə etməsinə mane ola bilər. Əksinə, dəstəkləyici yanaşma uşağın müstəqil şəkildə diqqətini tənzimləməsini gücləndirir. Dərs otağının şəraiti – səs-küy, qarışıqlıq diqqəti tez yayındırır, sakit,

səliqəli və işıqlı mühit diqqətin inkişafını asanlaşdırır. Televizor və telefonun həddindən artıq istifadəsi diqqəti zəiflətdiyi üçün onun istifadəsinə xüsusi diqqət edilməlidir.

Göründüyü kimi, kiçik məktəblilərdə diqqətin inkişafı çoxsahəli olub, həm daxili, həm də xarici amillərdən asılıdır. Bu baxımdan diqqətlə bağlı yaşanan problemlərin və çətinliklərin erkən aşkarlanması, təsir edən faktorların düzgün müəyyən edilməsi, müvafiq psixoloji və pedaqoji dəstəyin göstərilməsi uşaqların hərtərəfli inkişafı baxımından vacibdir.

Psixoloqların araşdırmalarına görə, kiçik məktəb yaşlı uşaqlarda diqqəti inkişaf etdirən amilləri belə sistemləşdirmək olar: tapşırıqların izahının daha maraqlı və daha diqqətçəkən olması üçün rəngli vizual materiallardan istifadə etmək, tapşırıqları kiçik hissələrə bölmək, mövzunu hekayə və oyun şəklində təqdim etmək, kiçik fasilələr vermək, gündəlik rejimə əməl etmək, sakit, dəstəkləyici mühit yaratmaq, dərs zamanı şagirdlərin fəal, müstəqil, yaradıcı fəaliyyətinə şərait yaratmaq, həmçinin şagirdlərin yaş və fərdi-psixoloji xüsusiyyətlərini, mühit amillərini nəzərə almaq diqqətin davamlılığını, çevikliyini artırır, materialın mənasını başa düşüb qavranılmasını asanlaşdırır.

Tələbələrdə narahatlıq səviyyəsinin təyini

Aydan Abbasova^{1*} , Nərgiz Məmmədşadə¹ ,
Xədicə Təlibşadə¹

Açar sözlər: *situativ, fərdi, təşviş, panik atak, psixofizioloji testləşdirmə*

Keywords: *situational, individual, anxiety, panic attack, psychophysiological testing*

Gündəlik həyatda rastlaşdığımız problemlərin çoxluğu narahatlıq səviyyəsinin kəskin sürətdə artmasına və bir sıra psixonevroloji xəstəliklərə səbəb olur. Cəmiyyətin təxminən 18%-i narahatlıq pozğunluğundan əziyyət çəkir və problemin artması isə xəstəlik səviyyəsinə qədər irəliləyə bilər. Statistika görə, narahatlıq pozğunluğu kişilərə nisbətən qadınlarda daha çox rast gəlinir. Belə ki, günümüzdə narahatlığın geniş yayılan növlərinə panik atak və sosial narahatlıq aid edilir. Uzm. Dr. Gülseren Budayıcıoğlu panik atak simptomlarının hər hansısa səbəbdən ölümə üz-üzə gələn insanlarda görülən simptomlarla eyni olduğunu, yəni yüksək qorxu simptomu olduğunu bildirmişdir (Budayıcıoğlu, 2022, s. 9). Lakin panik atak heç bir səbəb olmadan bədənimizin yersiz və səhv cavab reaksiyasıdır.

¹Qərbi Kaspi Universiteti, Bakı, Azərbaycan

*Məsul müəllif. E-poçt: aydan.abbasova.56@gmail.com

Liebowitz sosial anksiyete ölçüsünə görə, sosial narahatlıq, digər adı ilə sosial fobiya pozğunluğu olan insanlarda narahatlığa səbəb ola biləcək sosial vəziyyətlərdə tərləmə, ürək döyüntüsü, qızartı, ağız quruluğu, titrəmə və nəfəs darlığı kimi fiziki simptomlar görünə bilər ki, bu da gündəlik həyat tərzinin keyfiyyət göstəricilərini aşağı salır.

Tədqiqat obyektı. Qərbi Kaspi Universitetinin sosial profildə oxuyan 17–21 yaşlı hər iki cinsdən olan xüsusi seçilməmiş tələbələri olmuşdur. Tədqiqatlarda 1-ci və 3-cü kurs tələbələrindən ümumi 36 nəfər respondent olmağı qəbul etmişdir. Tədqiqatlar zamanı situativ və fərdi narahatlıq göstəriciləri Hamilton Anksiyete Qiymətləndirmə Şkalası (HAM-A) ilə, sosial fobiya göstəricisi isə Spielberger Həyəcan Ölçəyi ilə tədqiq edilmişdir. Aparılan tədqiqatların imtahan sessiyası müddətində keçirilməməsinə baxmayaraq, əksər tələbələrdə narahatlıq, bəzi tələbələrdə isə patoloji narahatlıq halı aşkarlanmışdır.

Aparılan tədqiqatlardan 1-ci kurs tələbələrinin 44%-də narahatlığa meyillilik, 50%-də narahatlıq, 6%-də isə patoloji yüksək narahatlıq çıxdığı halda, narahatlıq göstəricisi patoloji aşağı çıxmayan tələbələrin sayı isə 0%-ə bərabərdir. Belə ki, narahatlığın əksinə, 38,5%-də sosial fobiya halı aşkarlanmadığı halda, 19% tələbədə sosial fobiya halına rast gəlinmişdir. Təqribən 44%-də isə sosial fobiyaya meyillilik aşkarlanmış, patoloji sosial fobiya göstəricisi isə 0%-ə bərabər olmuşdur. 3-cü kurs üzrə isə 44,4% tələbədə narahatlıq halı aşkarlanmışdır. 50% tələbədə isə narahatlıq göstəricisi normal, 5,5%-də narahatlıq göstəricisi normadan aşağı olmasına baxmayaraq, 0%-də isə yüksək patoloji hal qeydə alınmışdır.

Situativ narahatlıq göstəricisi 8,3%-də patoloji aşağı, 58,3%-də meyillilik, 30,5%-də narahatlıq halı, 2,7%-də isə patoloji yüksək narahatlıq halı aşkarlanmışdır. Şəxsi narahatlıqda isə patoloji aşağı 5,5%, meyillilik 38,8%, narahatlıq halı 55,5%, patoloji narahatlıq isə 0%-dir. Sosial narahatlıqda isə 55,5%-də sosial fobiyaya meyillilik, 16,6%-də sosial fobiya, 2,7%-də isə patoloji sosial fobiya aşkarlansa da, 25%-də sosial fobiya yox dərəcəsindədir.

Beləliklə, biz tərəfindən aparılmış tədqiqatlar zamanı alınan nəticələrin təhlilində 1-ci və 3-cü kurs tələbələrində həm situativ narahatlığın, həm də fərdi narahatlığın yüksək səviyyəsi aşkar edilmişdir. Hamilton Anksiyete Qiymətləndirmə Şkalasına (HAM-A) görə patoloji hallara da rast gəlinmişdir ki, bu isə tələbələrin gündəlik həyatına mənfi təsir göstərməklə yanaşı, uğur göstəricisini də aşağı salır. Tədqiqatlarımıza əsaslanaraq tələbələrdə olan patoloji hala yaxın narahatlıq vəziyyətinin aradan qaldırılması məqsədi ilə universitetin tələbə təşkilatının qarşısında “tələbənin sağlamlığının qorunması” ideyasını rəhbər tutaraq “RELAX DAY” adlı layihəni irəli sürürük. Belə ki, bu layihəyə görə universitetlər həftədə bir dəfə könüllü surətdə tələbələr üçün tamamilə təbii bir mühitdə görüş yeri təyin etməlidir. Bu gün ərzində tələbələrin istəyindən asılı olaraq öz qrupları ilə açıq və ya qapalı məkanda müxtəlif idman növləri ilə, əsasən yoqa ilə məşğul olmağı, ağac əkməyi, nəfəs məşqləri etməyi, fortepiano və s. kimi musiqi alətlərindən istifadə etməyi məsləhət görürük. Bu tədbirlərlə yanaşı, universitet tərəfindən nizamlanmış şəkildə tələbələrin uşaq və yaşlılar evinə getməsi, onların qayğısına qalması və s. məsləhət görürük.

Ədəbiyyat

1. Budayıcıoğlu, G. (2022). *Madalyonun içi*.

Urban mühitdə yaşayan təhsilalanların emosional rifahına memarlıq amillərinin təsiri

Nərmin Həsənova

Açar sözlər: *urban mühit, emosional rifah, memarlıq amilləri, təhsilalanlar, psixoloji sağlamlıq, şəhər memarlığı, təhsil mühiti, urbanizasiya*

Keywords: *urban environment, emotional well-being, architectural factors, learners, psychological health, urban architecture, educational environment, urbanization*

XXI əsrdə urbanizasiya dünyanın əksər ölkələrində sürətlə inkişaf edən sosial proseslərdən birinə çevrilmişdir. Şəhərlərin böyüməsi, əhalinin artması və tikinti sahələrinin genişlənməsi insanların həyat tərzinə ciddi təsir göstərmişdir. Müasir insan gününün böyük hissəsini qapalı məkanlarda, sıx şəhər mühitində və texnoloji sistemlərin içərisində keçirir. Bu dəyişikliklər xüsusilə gənclərin və təhsilalanların psixoloji vəziyyətinə təsirsiz ötüşmür.

Təhsilalanlar məktəb, universitet, kitabxana və digər ictimai məkanlarda uzun müddət vaxt keçirdikləri üçün həmin məkanların memarlıq xüsusiyyətləri onların emosional rifahına birbaşa təsir göstərir. Rahat və işıqlı mühit insanın özünü təhlükəsiz və motivasiyalı hiss etməsinə səbəb olur. Əksinə, qaranlıq, havasız və səs-küylü məkanlar gərginlik və emosional yorğunluq yaradır (Ağayev, 2020, s. 112).

Müasir dövrdə memarlıq yalnız estetik görünüş və funksionallıqla məhdudlaşmır. Artıq insanın psixoloji və emosional ehtiyacları da memarlıq layihələrinin əsas hissəsinə çevrilmişdir. İnsan yönümlü memarlıq anlayışı məhz bu məqsədə xidmət edir. Bu yanaşmaya görə, bina və şəhər mühiti insanların rahatlığını, təhlükəsizliyini və emosional rifahını təmin etməlidir (Süleymanov, 2020, s. 67).

Şəhər mühitində yaşayan tələbələr gündəlik olaraq səs-küy, nəqliyyat sıxlığı, sosial stress və vizual yorğunluqla qarşılaşırlar. Bu faktorlar onların dərslər motivasiyasına, diqqətinə və sosial münasibətlərinə təsir edir. Buna görə də urban memarlığın emosional rifah üzərindəki təsirinin öyrənilməsi həm pedaqoji, həm də psixoloji baxımdan vacib hesab olunur. Urban mühit və emosional rifah anlayışı. Urban mühit insanların şəhər daxilində yaşadığı sosial və fiziki məkanların ümumi sistemidir. Bu mühitə yaşayış binaları, küçələr, parklar, nəqliyyat infrastruktur, təhsil müəssisələri, ictimai obyektlər və sosial fəaliyyət sahələri daxildir. Urban mühit insanın gündəlik davranışlarını formalaşdırır və onun həyat keyfiyyətinə təsir edir (Məmmədov, 2021, s. 51).

Müasir şəhərlərdə sürətli həyat tərzini insanların emosional vəziyyətinə ciddi təsir göstərir. Daim hərəkətilik, nəqliyyat sıxlığı və sosial rəqabət insanlarda gərginlik yaradır. Təhsilənlər isə bu təsiri daha həssas şəkildə hiss edirlər. Onlar həm akademik məsuliyyət, həm sosial münasibətlər, həm də urban mühitin təsiri altında psixoloji yük daşıyırlar. Emosional rifah anlayışı insanın özünü psixoloji cəhətdən rahat, təhlükəsiz və daxili balansda hiss etməsi deməkdir. Emosional rifah yalnız mənfi hisslərin olmaması deyil, eyni zamanda insanın həyatından məmnunluq hiss etməsi ilə əlaqədardır. Emosional rifahı yüksək olan şəxslər daha sosial, daha məhsuldar və daha

motivasiyalı olurlar (Əliyev, 2019, s. 136). Urban mühitin keyfiyyəti emosional rifahla sıx əlaqəlidir. Yaşillıq sahələrinin çoxluğu, rahat ictimai məkanlar və təhlükəsiz küçələr insanın emosional rahatlığını artırır. Əksinə, plansız tikililər, boz və dar məkanlar insanlarda sıxılma hissi yaradır. Buna görə də müasir şəhərsalma siyasətində psixoloji amillərin nəzərə alınması vacib hesab edilir (Həsənov, 2021, s. 88). Memarlıq amillərinin emosional rifahə təsiri – işıqlandırmanın rolu. Təbii işıq insan psixologiyasına ən güclü təsir edən memarlıq amillərindən biridir. Günəş işığı insanın bioloji ritmini tənzimləyir, enerji səviyyəsini artırır və emosional balans yaradır. Təbii işığın çatışmadığı məkanlarda insanlar daha tez yorulur və diqqət problemləri yaşayırlar (Süleymanov, 2020, s. 103).

Təhsil müəssisələrində işıqlandırmanın düzgün təşkili tələbələrin akademik fəaliyyətinə birbaşa təsir edir. Işıqlı auditoriyalar tələbələrin diqqətini artırır və onların özlərini daha rahat hiss etməsinə səbəb olur. Araşdırmalar göstərir ki, günəş işığı daxil olan sinif otaqlarında təhsil alan tələbələr daha yüksək nəticələr əldə edirlər (Abbasov, 2019, s. 214). Qaranlıq və havasız məkanlar isə emosional gərginliyi artırır. Xüsusilə uzun müddət süni işıq altında qalmaq insanlarda psixoloji yorğunluq yarada bilər. Buna görə də müasir memarlıq layihələrində geniş pəncərələrdən və açıq planlaşdırmadan istifadə edilir.

Rənglərin psixoloji təsiri. Rənglər insanın emosional vəziyyətinə təsir edən mühüm vizual amillərdəndir. Memarlıqda istifadə olunan rəng tonları insanların özlərini necə hiss etməsinə təsir göstərir. Açıq və yumşaq rənglər sakitlik və rahatlıq hissi yaradır. Boz və qaranlıq tonların çoxluğu isə insanlarda emosional ağırlıq hissini artırır (Hüseynov, 2017, s. 174).

Yaşıl rəng təbiətlə əlaqələndirildiyi üçün insan psixologiyasında sakitləşdirici təsir yaradır. Mavi rəng insanlarda daxili rahatlıq və təhlükəsizlik hissi formalaşdırır. Sarı rəng isə aktivlik və enerji hissi verir. Buna görə də təhsil müəssisələrinin interyer dizaynında rəng seçimi xüsusi əhəmiyyət daşıyır (Ağayev, 2020, s. 145). Psixoloqlar qeyd edirlər ki, rənglər insan davranışına və emosional reaksiyalarına təsir edir. Məhz buna görə müasir məktəb və universitetlərdə daha canlı və motivasiyaedici rənglərdən istifadə olunmağa başlanmışdır.

Yaşillıq və təbii elementlər. Urban mühitdə təbii elementlərin mövcudluğu emosional rifahın qorunması üçün çox vacibdir. Ağaclar, parklar və yaşıllıq sahələri insanın psixoloji gərginliyini azaldır və daxili rahatlıq yaradır (Məmmədov, 2021, s. 127). Təbiətlə təmas insanın stress səviyyəsini aşağı salır. Buna görə də müasir şəhərsalma layihələrində yaşıllıq sahələrinin artırılmasına xüsusi diqqət yetirilir. Təhsil müəssisələrinin ətrafında parkların və açıq istirahət zonalarının olması tələbələrin sosial fəaliyyətinə və emosional rahatlığına müsbət təsir edir.

Yaşıl məkanlarda vaxt keçirən tələbələr daha az stress yaşayır və sosial münasibətlərdə daha aktiv olurlar. Bu tip məkanlar insanların həm fiziki, həm də emosional bərpasına kömək edir (Cəbrayilov, 2022, s. 118).

Səs-küy və məkan sıxlığı. Urban mühitin əsas problemlərindən biri səs-küydür. Davamlı avtomobil səsləri, insanların sıx hərəkəti və yüksək şəhər ritmi insanlarda psixoloji gərginlik yaradır. Xüsusilə tələbələr üçün sakit mühitin olmaması diqqət pozğunluğu və emosional yorğunluğa səbəb olur (Əliyev, 2019, s. 201). Dar koridorlar, sıx auditoriyalar və havasız məkanlar insanlarda narahatlıq hissi yaradır. Bu vəziyyət uzun müddət

davam etdikdə psixoloji tükənməyə səbəb ola bilər. Psixoloqlar qeyd edirlər ki, insanın şəxsi məkan hissini pozulması emosional balansın zəifləməsinə gətirib çıxarır (Kazımov, 2018, s. 233). Məhz buna görə müasir memarlıqda açıq və geniş məkanların yaradılmasına üstünlük verilir. Rahat hərəkət imkanları insanların özlərini daha sərbəst və təhlükəsiz hiss etməsinə kömək edir.

Təhlükəsizlik hissi və sosial məkanlar. Memarlıq insanlarda təhlükəsizlik hissi yaratmalıdır. İnsan özünü təhlükəsiz hiss etdiyi mühitdə daha rahat davranır və sosial münasibətlər qurur. Qaranlıq küçələr, plansız keçidlər və sıx məkanlar insanlarda narahatlıq yaradır (Süleymanov, 2020, s. 149). Təhsil müəssisələrində sosial ünsiyyət üçün nəzərdə tutulmuş açıq məkanların olması tələbələrin emosional rifahına müsbət təsir edir. Rahat kitabxanalar, istirahət zonaları və açıq həyətlər tələbələrin həm ünsiyyət qurmasına, həm də psixoloji baxımdan rahatlaşmasına kömək edir. Sosial məkanların düzgün təşkili tələbələrdə kollektivlik hissini gücləndirir və sosial təcridin qarşısını alır. Bu isə onların emosional sabitliyinə müsbət təsir göstərir (Rüstəmov, 2016, s. 98).

Azərbaycan şəhər mühitində mövcud vəziyyət. Azərbaycanda son illərdə şəhərsalma və memarlıq sahəsində mühüm dəyişikliklər həyata keçirilmişdir. Yeni tikilən məktəb və universitetlərdə müasir memarlıq elementlərindən istifadə olunur. Geniş auditoriyalar, açıq məkanlar və təbii işıqlandırma sistemi əvvəlki illərlə müqayisədə daha çox tətbiq edilir. Bununla yanaşı, bəzi köhnə təhsil müəssisələrində hələ də dar koridorlar, havasız otaqlar və məhdud sosial məkan problemləri qalmaqdadır. Xüsusilə böyük şəhərlərdə yaşayan tələbələr nəqliyyat sıxlığı və səs-küy səbəbindən daha çox emosional yorğunluq yaşayırlar (Məmmədov, 2021, s. 209).

Mütəxəssislər qeyd edirlər ki, urbanizasiya prosesində psixoloji amillərin nəzərə alınması vacibdir. Təhsil müəssisələrinin memarlıq baxımından insan yönümlü qurulması tələbələrin emosional rifahına müsbət təsir göstərə bilər (Hüseynov, 2017, s. 221).

Təhsil mühitində emosional rifahın artırılması yolları. Təhsilənlərin emosional rifahını qorumaq üçün həm memarlıq, həm də psixoloji yanaşmalar birlikdə tətbiq olunmalıdır. Müasir təhsil müəssisələri yalnız dərs keçirilən məkan deyil, həm də tələbələrin emosional inkişaf mühiti hesab edilməlidir.

Bu məqsədlə təhsil müəssisələrində:

- təbii işıqlandırma sistemi genişləndirilməli;
- yaşıllıq zonaları artırılmalı;
- istirahət və sosial ünsiyyət məkanları yaradılmalı;
- səs izolyasiyası gücləndirilməli;
- interyer dizaynında sakitləşdirici rənglərdən istifadə olunmalı;
- təhlükəsizlik hissi yaradan memarlıq həlləri tətbiq edilməlidir.

Bu tədbirlər tələbələrin stress səviyyəsini azaltmaqla yanaşı, onların motivasiyasını və akademik uğurlarını da artırır (Cəbrayilov, 2022, s. 164). Urban mühitdə memarlıq amilləri insanın emosional rifahına güclü təsir göstərir. Təhsilənlər isə bu təsiri daha çox hiss edən sosial qruplardan biridir. Çünki onlar günün böyük hissəsini təhsil müəssisələrində, ictimai məkanlarda və şəhər mühitində keçirirlər. Memarlıq mühiti insanın emosional vəziyyətini formalaşdırır, onun davranışına və sosial münasibətlərinə təsir edir.

İşıqlı, geniş və təhlükəsiz məkanlar insanlarda rahatlıq və daxili sakitlik yaradır. Yaşıllıq sahələrinin mövcudluğu stressi azaldır

və emosional balansı qoruyur. Əksinə, səs-küylü, dar və boz mühitlər emosional yorğunluğu artırır. Bu isə təhsilənlərin həm psixoloji sağlamlığına, həm də təlim fəaliyyətinə mənfi təsir göstərir.

Müasir memarlıq insanın yalnız fiziki deyil, emosional ehtiyaclarını da nəzərə almalıdır. İnsan yönümlü şəhərsalma yanaşmaları gələcəkdə daha sağlam və sosial baxımdan aktiv nəsilərin formalaşmasına kömək edə bilər. Azərbaycanda da təhsil müəssisələrinin memarlıq baxımından yenilənməsi və emosional rifah faktorunun nəzərə alınması vacib istiqamətlərdən biri hesab olunmalıdır.

Ədəbiyyat

1. Abbasov, A. (2019). *Pedaqogika*. Mütərcim.
2. Ağayev, Ə. (2020). *Təhsil psixologiyası*. Elm və Təhsil.
3. Cəbrayilov, R. (2022). *Müasir təhsil mühiti və şəxsiyyət inkişafı*. Təhsil.
4. Əliyev, C. (2019). *Sosial psixologiya*. Bakı Universiteti Nəşriyyatı.
5. Həsənov, R. (2021). *Urbanizasiya və sosial mühit*. Elm və Təhsil.
6. Hüseynov, Ə. (2017). *Psixologiyanın əsasları*. ADPU Nəşriyyatı.
7. Kazımov, N. (2018). *Məktəb pedaqogikası*. Maarif.
8. Məmmədov, İ. (2021). *Şəhərsalma və urban mühit*. Şərq-Qərb.
9. Rüstəmov, F. (2016). *Təhsil fəlsəfəsi*. Elm.
10. Süleymanov, A. (2020). *Memarlıq və insan psixologiyası*. Memar Nəşriyyatı.

Şəhər mühiti kontekstində məktəb və universitet məkanlarının psixoloji əhəmiyyəti

Selcan Hacıyeva

Açar sözlər: *şəhər mühiti, təhsil müəssisələri, psixoloji inkişaf, motivasiya, akademik nəticə*

Keywords: *urban environment, educational institutions, psychological development, motivation, academic outcome*

Şəhər mühiti artıq yalnızca binalar, yollar, həmçinin maddi-texniki baza ilə məhdudlaşmır, müasir insan həyatının ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir. Paralel olaraq, insanların düşüncə tərzinə, emosiyalarına, həmçinin davranışlarına təsir edən mürəkkəb bir psixoloji sistem kimi formalaşır. Bu nöqteyi-nəzərdən universitet, eləcə də məktəb məkanları şəhər mühitinin ən duyarlı məsələlərindən hesab olunur. Belə ki, bu məkanlarda formalaşan psixoloji vəziyyət yalnızca bilik səviyyəsinə deyil, eyni zamanda insanın gələcək şəxsiyyətinə də təsirsiz ötüşmür. Şəhərdə yaşamağı belə qeyd edə bilərik ki, insan üçün həm imkan, bununla yanaşı, təzyiq deməkdir. Başqa nöqteyi-nəzərdən şəhər fərqli imkanlar təqdim edir — təhsil, inkişaf, həmçinin sosial əlaqələr.

Digər yanaşmadan isə səs-küy, sıxlıq kimi daimi hərəkətlər insanı yorur. Buna nümunə olaraq, daimi səs-küyə məruz qalan gənclərin diqqətinin daha tez dağıldığı müşahidə olunmuşdur (Evans, 2003, pp. 536–555).

Bu vəziyyət xüsusilə məktəblərdə özünü daha qabarıq şəkildə göstərir. Öyrənmə prosesinə birbaşa təsir edən səbəblərdən biri də şəhərin mərkəzində yerləşən bir məktəbdə dərs zamanı küçədən gələn səslerin şagirdin fikrini yayındırmasıdır. Məkanın önəmi böyükdür, çünki insanın psixoloji vəziyyətinə düşündüyümüzdən daha çox təsir edir. Bəzi məkanlar insanda rahatlıq yaradır; açıq, işıqlı, həmçinin geniş məkanlarda insan özünü daha sərbəst hiss edir. Bunun əksi olaraq, dar, eləcə də dolu məkanlar var ki, insanı sıxır, gərginlik yaradır. Bu fikir məkan psixologiyasında da qeyd olunur, göstərilir ki, fiziki mühit insan davranışının formalaşmasında aktiv rol oynayır (Evans, 2003, pp. 536–555). Nümunə deyə bilərik ki, işıq zəif düşən, yaxud əksinə, pəncərəsi olmayan sinif otağında oturan şagird daha tez yorulur, beləliklə, dərsə marağı azalır. Ancaq günəş işığı düşən, havalı, geniş otaqda eyni şagird, yaxud da tələbə daha aktiv ola bilər.

Məktəb atmosferi uşaqların həyatında çox böyük rola malikdir. Biz deyə bilərik ki, uşaq ilk dəfə geniş sosial münasibətləri burada yaşamağa başlayır. Bu fəaliyyət onun özünə olan münasibətini formalaşdırmağa kömək edir. Belə nümunə deyə bilərik: əgər məktəbdə müəllim uşağa anlayışla yanaşırsa, onu dinləyirsə, həmçinin səhv etməyə imkan verirsə, bu, uşaqda daha çox inam yaradır. Əks təqdirdə, yəni daim tənqid olunan, yaxud sıxışdırılan uşaq getdikcə qapanmağa başlayır. Bu düşüncə Bronfenbrenner-in nəzəriyyəsində də vurğulanır; məktəb uşağın inkişafında əsas mühitlərdən biri kimi göstərilir (Bronfenbrenner, 1979).

Digər yanaşmadan, məktəbdə yaranan sosial münasibətlər də çox önəmli rola malikdir. Uşaq dostları tərəfindən qəbul olunanda, yaxud hörmət gördükdə özünü daha dəyərli hiss edir. Amma əksi də ola bilər. Məsələn, sosial təcrid yaşayan uşaqda

özünəinam aşağı düşə bilər. Bu isə təkcə məktəb dövrü ilə məhdudlaşmır, gələcək həyatına da təsirsiz ötüşmür. Universitet mühitindən də danışa bilərik. Artıq bu, daha fərqli bir mərhələdir. Qeyd edə bilərik ki, insan yalnızca bilik almır, eyni zamanda kim olduğunu anlamağa çalışır. İnsan öz qərarlarını özü verir, həmçinin gələcəyi haqqında düşünür. Bu mərhələ həm inkişaf, eyni zamanda isə psixoloji təzyiq dövrüdür. Tələbələr tez-tez imtahan stressi, gələcək narahatlığı, eləcə də sosial müqayisə ilə üzləşməli olurlar. Tədqiqatlar göstərir ki, bu mərhələdə psixoloji gərginlik artdığı üçün dəstək sistemləri çox əhəmiyyət kəsb edir (Chickering, 1993). Şəhər universitetlərində bu proses daha da artır. Belə ki, sağlam rəqabət çoxdur, hər kəs daha yaxşısını etmək arzusundadır. Məsələn, böyük şəhərdə oxuyan tələbə özünü daim başqaları ilə müqayisə edə bilir, bu isə motivasiya ilə yanaşı, əksər hallarda narahatlıq da yaradır. Belə hallarda universitet daxilində sosial dəstək — dostlar, müəllimlər, həmçinin psixoloji xidmətlər — böyük rol oynayır.

Şəhər mühitində belə bir məsələdən də danışa bilərik. Daha doğrusu, tez-tez unudulan məsələlərdən biri də yaşıllığın roludur. Baxmayaraq ki, təbii mühit insanın psixoloji vəziyyətinə çox müsbət təsir edir. Tədqiqatlar göstərir ki, təbiətə yaxın olmaq stressi azaldır, diqqəti bərpa edir (Kaplan & Kaplan, 1989). Məsələn, ağacların olduğu bir universitet həyatında oturan tələbə daha rahat hiss edir, eləcə də dərslə və fikirlərinə diqqətini daha yaxşı cəmləyə bilir. Ancaq beton binalarla əhatə olunmuş mühitdə isə rahatlıq azalır, narahatlıqlar ön plana keçə bilər.

Bütün bu tədqiqatlar onu göstərir ki, məktəb, yaxud universitet məkanları təkcə təhsil üçün yaradılmış məkanlar deyil, eyni zamanda onlar insanın psixoloji inkişafını formalaşdıran

mühitlərdəndir. Bu atmosferin necə qurulması isə çox böyük fərq yarada bilər. İnsanın potensialını ortaya çıxarmağa kömək edən amil düzgün planlaşdırılmış, işıqlı, rahat, sosial baxımdan dəstəkləyici mühitdir. Azərbaycan maarifçiləri də məktəb mühitinin insan həyatındakı roluna yüksək önəm veriblər. Onlar təhsili təkcə bilik almaq vasitəsi kimi deyil, eyni zamanda insanın düşüncəsini, dünyagörüşünü formalaşdıran mühüm faktor kimi qiymətləndiriblər. Müasir dövrdə də məktəb və universitetlər yalnız bilik verən yer deyil, hətta deyə bilərik ki, insanın psixoloji inkişafını dəstəkləyən mühit olması vacib hesab olunur (Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası, 2013).

Məktəb mühiti şagirdin xarakterinin formalaşdığı əsas yerlərdən biridir. Sınıf otaqlarının vəziyyəti, müəllim–şagird münasibətləri, həmçinin məktəbdəki ümumi atmosfer şagirdin dərslərdə özünəinamına təsir edir. Universitetdə yaradılan psixoloji komfort tələbələrin, deyə bilərik ki, həm akademik nəticələrinə, həm də şəxsi inkişafına müsbət təsir göstərməsi danılmaz faktır.

Nəticə kimi onu deyə bilərəm ki, şəhər mühiti kontekstində təhsil məkanlarının rolu düşündüyümüzədən daha böyük və geniş anlayışdır. Bu məkanların fiziki quruluşu, sosial mühiti, yerləşdiyi atmosfer birbaşa olaraq insanın emosiyalarına, davranışına, həmçinin uğuruna təsir edir. Əgər biz daha sağlam, özünə güvənən, eləcə də uğurlu gənclər yetişdirməyi görmək istəyiriksə, təhsil mühiti təkcə dərslər proqramı ilə yekunlaşmır, eyni zamanda psixoloji baxımdan da düzgün, aydın və anlaşıqlı qurulmalıdır. Məktəblər, universitetlər elə təşkil olunmalıdır ki, insan özünü orada rahat, təhlükəsiz, həmçinin güvəndə, yaxud dəyərli hiss etsin. Sadəcə bu vəziyyətdə təhsil həqiqətən effektiv

ola bilər, həmçinin insanın həyatına real müsbət təsir göstərə bilər.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti. (2013). *Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası*.
2. Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development*. Harvard University Press.
3. Chickering, A. W. (1993). *Education and identity*. Jossey-Bass.
4. Evans, G. W. (2003). The built environment and mental health. *Journal of Urban Health*, 80(4), 536–555.
5. Kaplan, R., & Kaplan, S. (1989). *The experience of nature: A psychological perspective*. Cambridge University Press.

İÇİNDƏKİLƏR

CONTENTS

Salatın Hacıyeva

Şəhər mühitinin psixoloji aspekti və onun insanlara təsiri 5

Sevinc Orucova

Şəhər mühiti və memarlığın müəllim və
tələbələrin psixologiyasına təsiri 9

Sevinc Vəliyeva

Ali məktəb məzunlarının əmək fəaliyyətinə hazırlığının
psixoloji əsasları 14

Nəzakət Yusifova

Azərbaycan pedaqoji fikir tarixində insan şəxsiyyətinin
öyrənilməsi ilə bağlı aparılan tədqiqatlar və onların müasir
vəziyyəti 17

Qızıltac Şahbazova

Memarlıq yalnız estetik deyil, həm də insanların emosional
vəziyyətinə və rifahına təsir edən mühüm faktordur 22

Gözəl Əliyeva

Təhsil psixologiyasında qiymətləndirmə strategiyalarının
şagird motivasiyası dinamikasına təsiri 32

Fatma İslamlı

Təhsil müəssisələrinin memarlıq mühitinin təhsilənlərin
və müəllimlərin psixoloji rifahına təsiri 36

Jalə Məmmədova

Kiçik məktəbli yaşda diqqət çətinlikləri və
inkişaf istiqamətləri 39

Aydan Abbasova, Nərgiz Məmmədzadə,

Xədicə Talıbzadə

Tələbələrdə narahatlıq səviyyəsinin təyini 43

Nərmin Həsənova

Urban mühidə yaşayan təhsilənlərin emosional rifahına
memarlıq amillərinin təsiri 45

Selcan Hacıyeva

Şəhər mühiti kontekstində məktəb və universitet məkanlarının
psixoloji əhəmiyyəti.....53

Redaksiyanın ünvanı

AZ1073,
A.M.Şərifzadə 19, Yasamal r-nu,
Bakı, Azərbaycan
Tel.: +994 99 804 67 68
+994 99 808 67 68
e-poçt: psychology.bk@gmail.com

Editorial address

AZ1073,
19 A.M.Sharifzade, Yasamal Dist.,
Baku, Azerbaijan
Phone: +994 99 804 67 68
+994 99 808 67 68
e-mail: psychology.bk@gmail.com

İmzalandı: 29.06.2026
Onlayn çap: 05.07.2026
Kağız formatı: 60x84, 1/16
H/n həcmi: 3, 75 ç.v.
Sifariş: 200

aem.az saytında çap edilmişdir.
Ünvan: A.M.Şərifzadə 19, Yasamal r-nu,
Bakı, Azərbaycan
Tel.: +994 50 209 59 68
e-poçt: zengezurdal868@mail.ru

Signed: 29.06.2026
Online publication: 05.07.2026
Format: 60/84, 1/16
Stock issuance: 3, 75 p.s.
Order: 200

It has been published on aem.az
Address: 19 A.M.Sharifzade,
Yasamal Dist., Baku, Azerbaijan
Phone: +994 50 209 59 68
e-mail: zengezurdal868@mail.ru

